

YIKILIŞ DÖNEMİNDE ASYA VE KUZEY AFRIKA'DAKİ OSMANLI TOPRAKLARINI “KEŞFEDEN” ORYANTALİSTLER*

DAYHAN, Ahmet Tahir**

TÜRKİYE/TURÇIA

ABSTRACT

Orientalist Explorers of Ottoman Soil in Asia and North Africa when The Ottoman State Collapses

In its period of disintegration and collapse within one hundred and thirty years (1792-1922), The Ottoman State had been besieged – before the military invasion – under the mask of “scientific explorations” by the Western empires, mainly by the Great Britain. Before being shared the territories in Near East Asia and North Africa on which the Ottomans had previously dominated for four centuries and would later be turned into separate and independent Arab countries, the occupying forces dispatched there the pioneers who are comprised of scientists, missionaries and explorers in order to get comprehensive maps preparing for possible wars, to determine the kind and amount of ground and underground riches, to ascertain the cultural values and forms of life, to find out the antiquities and convey them to the archives of European Museums and to be engaged in missionary activities. A fully equipped and competent group of researchers whose ostensible identities are explorer, traveller, archaeologist, geographer, orientalist, soldier, emissary and diplomatist, provided their governments with a pretty valued informations.

Fifty names mentioned in the passage beginning with the words: “I have written down the names –that I have been able to obtain– of whom had composed certain works by traveling in the Ottoman Land and making inquiries and researches up to that time:...”, from “The Muslim World and British Missionary– How The British Missionary is being Trained” (İstanbul 1334/1918, pp. 73-74) by Ahmed Hamdi Paşa (1871-1935) who had had been raised to the rank of brigadier general in the Ottoman Army due to the considerable missions undertaken by him before and after the constitutional monarchy, submits to the researchers an important starting point for the study about the activities of orientalist exploration staffs.

* Renkli resimler için bkz. s. 403

** Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir-TÜRKİYE, e-posta: dayhan@excite. com

This article gives knowledge about the activities and works of Orientalists –below are the names– who had made expedition with scientific, religious or political purposes to the islands, countries and cities over which the Ottomans had ruled, from İstanbul to the Balkans, Mosul to Indonesia, Egypt to the Yemen:

Ulrich Jasper Seetzen (1767-1811), **Johann Ludwig Burckhardt** (1784-1817), **James Raymond Wellsted** (?-1842), **James Justinian Morier** (1780-1849), **James Baillie Fraser** (1783-1856), **Henry Eldred Curwen Pottinger** (1789-1856), **William Martin Leake** (1777-1860), **Edward Robinson** (1794-1863), **Adolph Friedrich von Wrede** (1807-1863), **Francis Rawdon Chesney** (1789-1872), **George Smith** (1840-1876), **Titus Tobler** (1806-1877), **Richard Francis Burton** (1821-1890), **Samuel White Baker** (1821-1893), **Austen Henry Layard** (1817-1894), **Henry Creswicke Rawlinson** (1810-1895), **William Francis Ainsworth** (1807-1896), **James Theodore Bent** (1852-1897), **Leo Hirsch**, **S. B. Miles**, **Robert Jasper More** (1836-1903), **Eduard Glaser** (1855-1908), **Renzo Manzoni** (ö. 1909), **Hormuzd Rassam** (1826-1910), **Henry Finnis Blosse Lynch** (1862-1913), **Lady Anne Blunt** (1837-1917), **Richard Leonhard** (?-1917), **Mark Sykes** (1879-1919), **George Wyman Bury** (1874-1920), **John Punnett Peters** (1852-1921), **Charles Montagu Doughty** (1843-1926), **Gertrude Margaret Lowthian Bell** (1868-1926), **David George Hogarth** (1862-1927), **Charles Carmichael Monro** (1860-1929), **Thomas Edward Lawrence** (1888-1935), **Christiaan Snouck Hurgronje** (1857-1936), **William Mitchell Ramsay** (1851-1939), **Frederick Jones Bliss** (1857-1939), **Theodor Menzel** (1878-1939), **Alois Musil** (1868-1944), **Ellsworth Huntington** (1876-1947), **Samuel Marinus Zwemer** (1867-1952), **Henri Massé** (1886-1969).

Key Words: Ottoman, Orientalism, colonialism, missionary, archaeology, expedition, excavation.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 130 yıllık bir zaman dilimini kapsayan dağılma ve yıkılış döneminde (1792-1922), başta Britanya olmak üzere Batı'daki imparatorluklar tarafından, askerî istilâdan önce, “bilimsel keşifler” adı altında kuşatma altına alınmıştı. İşgalci ve emperyalist devletler, Yakın Doğu Asya ve Kuzey Afrika'da dört asır boyunca Osmanlı hakimiyeti altında bulunan ve sonradan her parçası müstakil birer Arap ülkesine dönüşecek olan toprakları paylaşmadan evvel; muhtemel savaşlar öncesinde ayrıntılı haritalara sahip olabilmek, yerüstü ve yeraltındaki zenginlikleri kayda geçmek, kültürel değerleri ve yaşantı tarzlarını tespit etmek, tarihî eserleri ortaya çıkararak Avrupa'daki arşivlere nakletmek, müslüman halklar arasında Hıristiyanlığı yaymak gibi maksatlarla bilimadamı, misyoner ve kâşiflerden oluşan öncü kuvvetlerini bölgeye gönderdiler. Seyyah, arkeolog, coğrafya uzmanı, müsteşrik, asker, ajan ve

diplomat hüviyetindeki araştırmacılarından oluşan donanımlı keşif kadroları, adına çalıştıkları hkmet birimlerine çok değerli bilgileri servis ettiler.

Meşrutiyet ncesi ve sonrasında Osmanlı Ordusu'nda önemli görevler üstlenerek Mirliv (Tuğgeneral) rütbesine kadar yükselen, uzun yıllar II. Abdülhamid'e ve daha sonra Vahdddn'e yverlik yapmış olan Ahmed Hamdi Paşa (1871-1935)'nın, isyan bastırma göreviyle Yemen'e gönderildiği 1911 yılında tuttuğu notlar, o devirdeki oryantalist faaliyetlerin boyutu hakkında önemli ipuçları vermektedir. "lem-i İşlm ve İngiliz Misyoneri – İngiliz Misyoneri Nasıl Yetiştiriliyor" (İstanbul 1334) adlı eserinin bir yerinde (s. 73-74); "şimdiye kadar Osmanlı ülkesinde seyahat eden, araştırma ve incelemelerde bulunarak eser yazanların, elde ettiğim isimlerini buraya alıyorum. . . " diyerek sıraladığı 50 yabancı isim, kimlikleri üzerine dikkatle eğilmeyi hak edecek bir konumda durmaktadır. Zira bu isimler, bir zamanlar Türk hakimiyetinde bulunan müslüman coğrafyanın parçalar halinde nasıl savrulduğunu; bu savruluşta ihtiyarlamış bir devletin zaafı yanında, Oryantalist baların ne derece etkili olduğunu araştırmak isteyenlerin önüne, önemli bir hareket noktası koymaktadır.

Ahmed Hamdi Paşa tarafından Arap harfleriyle ve sadece birer kelimeyle adları (adlarının okunuşları) zikredilen bu 50 şahsın 43' hakkında; İngilizce, Arapça (ve kısmen Farsça, Almanca) kaynaklardan yararlanarak gerçekleştirdiğimiz araştırmamız, orta hacimde bir eser meydana getirecek boyuta ulaşmış bulunmaktadır. Kalan yedi oryantalistin kimliklerine gelince; isimlerinin Ahmed Hamdi Paşa tarafından yanlış okunma ihtimalini de gözönünde bulundurarak, konu üzerinde hâlen çalıştığımızı ifade etmeliyiz.

Aşağıda özetlenmiş hliyle arzedilen yazımız, İstanbul'dan Balkanlar'a, Musul'dan Endonezya'ya, şam'dan Sdan'a, Mısır'dan Yemen'e kadar Osmanlılara bağlı ada, ülke ve şehirleri kapsayan; kimisinde siyâsî, kimisinde dn, kimisinde ise ilm ynn ağır bastığı keşif gezilerini gerçekleştiren Doğubilimcilerin faaliyetleri ve eserlerine genel bir bakış, toplu bir sunuş mahiyetinde değerlendirilmelidir.

A. Âlem-i İşlm ve İngiliz Misyoneri

şahısların tanıtımına geçmeden önce, yukarıda sözü edilen eserdeki ilgili bölümü Latinize ederek aşağıya alıntılacaktır, daha sonra kitaptaki sıralamaya ve bizim verdiğimiz sıra numarasına göre adı geçen oryantalistleri tanıtacağız.

Ahmed Hamdi Paşa şöyle demektedir: "şimdiye kadar Memâlik-i Osmâniyye'de seyahat ve tedkkt ve tetebbut icrâ ederek eser yazanların elde ettiğim isimlerini buraya derc ediyorum:

(1) Mr. Leake (لـى لـى) 1216 sene-i rmiyyesinde (m. 1802) bütün Anadolu ve Arabistan'ı dolaştı. Misyonerler içinde Makdişu/Mokadişu dilini (Somalice) bilen yegne zt bu adamdır. (2) Mr. Seetzen (زـيـچـن) 1220 sene-i rmiyyesinde

(m. 1806) aynı vechile hareket etti. (3) Mr. Lynch (لینچ), (4) Mr. Burckhardt (بورفارد), (5) Mr. Pottinger (پوتینکرس), (6) Mr. Morier (موریەر), (7) Mr. Fraser (فرزہس), (8) Chesney (چیزنہی), (9) Wellsted (ویلسٹید), (10) Tobler (طوبلہرس), (11) Robinson (روبنسون), (12) Ainsworth (اینسورث), (13) Rassam (رسسام), (14) Baker (بیک), (15) More (مور), (16) Carl Wilson (جارل ویلسون), (17) Hacif (حاجیف), (18) Burton (بورتونی), (19) Blunt (بلنت), (20) Lawrence (لورانس اولیفاس), (21) Trummer (تروممر), (22) Layard (لایارد), (23) Rawlinson (راوویلسون), (24) George Smith (جورج شمیت), (25) Ramsay (رامسہی), (26) Hogarth (ہوگارث), (27) Monro (مونرو), (28) Peters (پتہرس), (29) Lyon Hard (لیون ہارد), (30) Menzel (موتزل), (31) Massé (ماسس), (32) Mark Sykes (مارق سایکس), (33) Miss. Lowthian Bell (لووتیان), (34) Mr. Ellsworth Huntington (السورث ہونٹینگ تونس), (35) Wrede (ومرہ), (36) Belfraus (بلفراوس), (37) Bliss (بللیس), (38) Miles (مایلس) nâmındaki misyonerler, muharrirler, müdakkikler ve seyyahlar muhtelif tarihlerde Memâlik-i Osmâniyye'yi gezdiler. Mr. Lynch'in vilâyât-ı şarkıyyemiz ahvâlini muhtevi güzel bir eseri vardır. (39) Mr. Manzoni (مانزونیس), 1877 sene-i ifrenciyyesine musâdif 1293 sene-i rûmiyyesinde Hudeyde ile San'â arasını karış karış gezerek mükemmel bir harita vücûda getirdi. Bugün biz bu haritadan istifade ediyoruz. Devr-i sâbıkta Memâlik-i Osmâniyye'de tedkikât icrâ eden misyonerler ve müdakkikler ile keşşâflar ise: (40) Mr. Doughty (دوغنیس), (41) Glaser (غلاسسرس), (42) Hurgronje (هورغرونجہس), (43) Fortelmont (فورتلمونتس), (44) Hirsch (ھیرشس), (45) Bent (بینتیس), (46) Musil (موزیس), (47) Zwemer (زویمہرس), (48) Honey (ہانیس), (49) Weifel (وہیفل), (50) Wyman Bury (وایمان بیری) ve emsalleridir. Mr. Hurgronje altı ay Mekke-i Mükerrreme'de ikamet eyledi. Mr. Fortelmont yirmi gün Mekke'de ve onbeş gün de Medîne-i Münevvere'de kaldı. Bu ta'dâd eylediğim adamlar ehemmiyetli eserler vücûda getirmişlerdir. Daha birçokları vardır ki memleketimizi dolaşmışlar ve'l-hâletü hâzihî (ve hâlen de) dolaşmaktadırlar..."¹

B. Memâlik-i Osmaniyye'de Keşif Yapan Oryantalistler

(1) **William Martin Leake** (1777-1860): İngiliz antika uzmanı ve topograf. 1798 yılının yaz ayında Napoleon Bonaparte (1769-1821)'in ordusu İngiltere'nin Hindistan'la irtibatını kesmek üzere Mısır'a saldırınca, Alman asıllı Tuğgeneral G. F. Koehler komutasındaki mühendis ve astsubaylardan oluşan askerî bir heyetle ve Deniz Albay mahallî rütbesiyle, III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd ordusuna topçu eğitimi vermek üzere Haziran 1799'da İstanbul'a geldi. Askerî heyet, eşzamanlı olarak İstanbul'a gönderilen yeni büyükelçi Lord Elgin (1766-1841)'in himayesinde Türklerle iyi ilişkiler kurdu. Sonbahar'da Bonaparte'ın Mısır'dan çekilmesi üzerine Koehler, Türklerin de yardımıyla Fransız ordusunun bakiyesini püskürtmek üzere, kara yoluyla Suriye üzerinden Akdeniz sahiline, oradan da gemiyle Kıbrıs üzerinden Trablusgarb'a geçme

¹ Ahmed Hamdi, Âlem-i İslâm ve İngiliz Misyoneri – İngiliz Misyoneri Nasıl Yetiştiriliyor, Beyoğlu Müdâfaa Matbaası, İstanbul 1334, s. 73-74.

kararı aldı. Koehler, 19 Ocak 1800'de yanına mühendis Binbaşı Richard Fletcher (1768-1813), Albay Leake ve sefaret papazı (sonradan Cambridge'de Arapça Profesörü) J. D. Carlyle'ı da alarak Tatar kuryesi kılığında maceralı bir yolculuğa çıktı. Ekip, at sırtında Eskişehir, Konya, Karaman ve Gilindre (Mersin-Aydıncık) yolunu izleyerek 480 mil (772 km.) katettikten sonra 9 Şubat'ta sahile ulaştı. Leake, aynı bölgeye ikinci kez geldikten sonra gezi notlarını 1824'te yayınladı.

Fransa 1801 Eylül'ünde Mısır'ı tamamen tahliye ettikten sonra, Lord Elgin tarafından İskenderiye'ye gönderilen ve ileride Kraliyet Coğrafya Cemiyeti (The Royal Geographical Society)'nin başkanlığını (1837-39, 1841-43) yapacak olan antika uzmanı William Richard Hamilton (1777-1859), Leake'i yanına alarak Mısır'ın ekonomik kaynaklarını tespit ve rapor etmek amacıyla 25 Ekim'de geniş çaplı keşif gezisine çıktı. Nil'in yukarısında Esvân'a kadar bütün önemli bölgeleri gezen, haritalarını çıkaran ve notlar alan Leake, 12 Şubat 1802'de Kahire'ye döndü. İki ay sonra Hamilton, Leake'le birlikte bir başka keşif gezisine çıkarak Trablusgarp, Ba'lebek, Şam, Halep ve Antakya üzerinden Haziran ayında İskenderun'a, oradan gemiyle Atina'ya vardı.

Berlin-Alman İlimler Akademisi (German Academy of Sciences Berlin) üyesi ve Fransız Enstitüsü (Institut de France) muhabiri olan Leake'in, çok titiz ve teknik detaya önem veren çalışmalarından bazıları şunlardır: "Researches in Greece" (1814; Yunanistan'da Araştırmalar), "Topography of Athens" (1821; Atina'nın Topografisi), "Journal of a Tour in Asia Minor with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country" (Londra 1824; Anadolu'da Bir Seyahatin Seyir Defteri; Bu Ülkenin Antik ve Modern Coğrafyası Üzerine Karşılaştırmalı Yorumlarla Birlikte), "Travels in the Morea" (1830; Mora'da Seyahatler) ve onun eki "Peloponnesiaca" (1846; Yunanistan'ın güneyindeki Peloponez Yarımadası), "Travels in Northern Greece" (1835; Kuzey Yunanistan'da Seyahatler). Bu kitaplar, uzun yıllar Yakın Doğu hakkında müracaat kitabı olarak kullanıldı. 1830'da Büyük Britanya ve İrlanda kralı IV. William Henry (1765-1837)'nin himayesinde "Kraliyet Coğrafya Cemiyeti" kurulunca, Cemiyet'in dört başkan yardımcısından birisi Hamilton, diğeri Leake oldu.²

² Cornwall, James Marshall, Three Soldier-Geographers, The Geographical Journal, Cilt. 131, no. 3, (Eylül 1965), s. 357-359 (www. jstor. org); http://en. wikipedia. org/wiki/William_Martin_Leake; http://en. wikipedia. org/wiki/Ali_Pasha http://www. eskisehir-bld. gov. tr/esk_taniyin/1. htm; Efe, Turan, "Eskişehir Bölgesi Tarihöncesi Dönem Araştırmaları ve Önasya Arkeolojisi İçindeki Yeri", s. 1, Küllüoba Kazıları Resmi Web Sitesi, <http://www. kulluoba. org/tarihce. pdf>; İzeti, Metin, Arnavutlar ve Bektaşilik, I. Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005, s. 521-522, web sayfası: <http://ilahiyat. sdu. edu. tr/sempozyum/alevilik/SEMPK-2. pdf>; <http://www. hurriyet. com. tr/agora/article. asp?sid=4&aid=1037>.

(2) Ulrich Jasper Seetzen (1767-1811): Alman hekim, doğabilimci, müsteşrik ve kâşifi. 1802’de ilk keşif yolculuğuna çıkarak İstanbul ve İzmir üzerinden Halep’e ulaştı. Halep’te iki yıl kalarak Arapçayı ve Arap âdetlerini öğrendi (1803-1805). Dilenci kılığında Ölü Deniz’i ziyaret etti. 1807’de Mısır’a gelerek iki yıl süreyle Kahire’de kaldı; çok sayıda yazma eser, antika eşya ve mumya topladı. Koleksiyonunu, kendisine malî destek veren Gotha Dükü’ne yolladı. 1809 Ekim’inde deniz yoluyla önce Cidde’ye, oradan da Mekke’ye giderek Hacıların arasına karıştı. Arabistan’a düzenlenen ilk araştırma ekibinden Alman seyyah Carsten Niebuhr (1733-1815)’un 1772, 1774 ve 1778 yıllarında üç Cilt hâlinde Kopenhag’da yayınladığı seyahatnamelerden istifadeyle 1810 yazında Yemen’e doğru keşif gezisine çıkan Seetzen, Zemâr şehri yakınlarında bazı kitâbelere rastladı. Beş küçük kıta’dan oluşan bu yazıları kopya etti. Kıyı şeridindeki Mehâ (Mocha)’nın yerli halkı onu sihirbaz sandı. Umân’daki Maskat şehrine gitmek üzere kâfile Muhâ’dan ayrıldıktan iki gün sonra ölü bulundu. Taiz yakınlarında öldürüldüğü ya da San’â emîri tarafından zehirlendiği yolunda söylentiler vardır. Bu olay, Batılı seyyahların uzun yıllar güney bölgelerinden uzak durmalarına yol açmıştır.

Seetzen’in Fuad Sezgin editörlüğünde Goethe Üniversitesi Arap-İslam Bilimler Tarihi Enstitüsü tarafından diğer seçki eserler arasında tıpkıbasımı yapılan seyahatnameleri şunlardır: “Nachricht von einigen Arabischen, Persischen und Türkischen Reisebeschreibungen” (1805, Frankfurt 1994), “Nachrichten von Arabischen Reisebeschreibungen” (1808, Frankfurt 1994). Bu kitap yakın zamanda, “Unter Mönchen und Beduinen: Reise in Palästina und angrenzenden Ländern, 1805-1807” (Stuttgart 2002; Münih ve Bedevîler Arasında: Filistin ve Komşu Bölgelere Seyahat, 1805-1807) adıyla yeniden yayımlanmıştır. Ayrıca seyahatleri, Alman tarihçi Friedrich Karl Hermann Kruse (1790-1866) tarafından dört cilt halinde yayınlanmıştır. (Berlin 1855-1859). 1854’te G. Reimer tarafından Berlin’de yayınlanan “Reisen durch Syrien, Palästina, Phönicien, die Transjordan-Länder, Arabia Petraea und Unter-Aegypten” (Suriye, Filistin, Fenike, Eski Ürdün Şehirleri, Arap Petra’sı ve Aşağı Mısır Arasında Seyahat) adlı keşif notları, son zamanlarda tıpkıbasım tekniğiyle yeniden neşredilmiştir. (Adamant Media Corporation, Elibron Classics, Massachusetts-ABD, 2006). Seetzen’den geriye kalan koleksiyon ve yazmalar, Almanya-Gotha’daki Şarkiyat Müzesinde korunmaktadır.³

(3) Henry Finnis Blossie Lynch (1862-1913): İngiliz baronet, etnolog ve coğrafya uzmanı. Batı İran ve Mezopotamya (Irak)’da nakliye şirketi işleten

³ Bedevî, Mevsûatü’l-Müsteşrikîn, Beyrut 1993, s. 331; Necîb el-Akîkî, el-Müsteşrikûn, Kahire 1980, III/339-340, II/515-516, http://en.wikipedia.org/wiki/Ulrich_Jasper_Seetzen; Various Studies on Historical Geography, Cartography and Travel Accounts, (Collected and Reprinted), Ed. Fuad Sezgin, cilt. 1, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 1994, web: <http://web.uni-frankfurt.de/fb13/igaiw/publication/geography.html>; <http://www.amazon.com>.

“Lynch Brothers”ın ortaklarındandı. Şirketin yararları doğrultusunda 1889 başından itibaren Anadolu’ya seyahat etti. Halep’ten Diyarbakır’a at sırtında gitti; Dicle’yi salla geçerek Bağdat’a indi. Ticarete elverişli alternatif yolları keşfetme gayesiyle, İran’ın güneybatısındaki Karun Irmağı’nı ve Bahtiyârî dağlarını boydan boya geçerek İsfahan’a ulaştı. Neticede Şuster (Tüster)’den İsfahan’a “Lynch Road” adıyla anılacak olan yeni bir ticaret yolunun açılmasını sağladı. 1890’da “Kraliyet Coğrafya Cemiyeti” (Royal Geographical Society)’ne üye oldu. Aynı yıl, seyahat notlarını “Luristan’dan İsfahan’a” başlığıyla cemiyetin aylık yayın organında neşretti (*Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, cilt. 12, no. 9, Eylül 1890, s. 533-553). Ağustos 1893 - Mart 1894 ve Mayıs-Eylül 1898 tarihleri arasında Anadolu’ya geniş çaplı iki seyahat düzenledi. İkinci seyahatinde, yetenekli jeolog Dr. F. Oswald’dan büyük çapta yardım aldı. 1893 sonunda Kars’a (Ani harâbeleri), 1898’de Erzurum’a gelen ve önemli gözlemlerde bulunan Lynch’in, Anadolu’ya yaptığı seyahatleri çok sayıda fotoğraf ve planlarla ayrıntılı biçimde anlatan “Armenia: Travels and Studies” (Ermenistan: Gezi ve İncelemeler) adlı 2 ciltlik eseri, 1901’de İngilizce, 1902’de ise Ermenice olarak Londra’da yayınlandı. Ermenice tercümesi 1913’te İstanbul’da bir kere daha basıldı. (İngilizce yeni baskısı: Beyrut 1965, 1969).⁴

(4) Johann Ludwig Burckhardt (1784-1817): İngilizler adını “Jean Louis” şeklinde okurlar. İsviçreli seyyah ve müsteşrik. Lozan’da doğdu, Leipzig ve Göttingen’de Kimya, Tıp ve Şarkiyat okuduktan sonra 1806 yazında Londra’ya gitti, İngilizce öğrendi ve İngiliz vatandaşı oldu. “İç Afrika Keşiflerini Destekleme Cemiyeti” (The Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa), Burckhardt’ın Batı Afrika’daki Nijer nehrinin kaynağını bulmak için keşif gezisi düzenleme teklifini kabul etti. Bunun üzerine Arapça’sını ilerletme, İslâm Hukûku (Fıkıh) tahsil etme ve İslâmî hayat tarzına adapte olabilme gayesiyle, Mart 1809 başında İngiltere’den ayrılarak Nisan ayında Malta’ya ulaştı ve orada müslüman olarak İbrahim b. Abdullah ismini aldı. Malta’dan Suriye ve Halep’e geçti, Kur’an ve Fıkıh dersleri aldı. Bundan sonraki hayatını Suriye (Tadmür, Havrân, Şam), Lübnan (Ba’lebek) ve Filistin (Safed, Taberiyye, Nâsıra) arasında seyahatler yaparak geçirdi. 1811’de Betrâ (Petra) şehrini keşfetti. 1816 baharında Sînâ Dağı’na yaptığı bir seyahatten sonra Haziran’da tekrar Kahire’ye geldi. Nisan 1817’de Sudan-Darfur üzerinden Güney Sahra-Fizân’a gidecek olan bir kervana katılmak üzere hazırlık yaparken dizanteriye yakalandı ve 27 Ekimde öldü. Cenaze merasimi ve mezarı müslüman adetlerine göre hazırlandı ve Hüseyiniye bölgesindeki Bâbü’n-Nasr kabristanına defnedildi. Belli aralıklarla seyahat notlarını ve

⁴ The Geographical Journal, cilt. 43, no. 1, 1914, s. 93-94 (www.jstor.org); <http://www.virtualani.org/accounts/lynch.htm>; <http://www.devletarsivleri.gov.tr>, <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=99>; http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/kaynakcaliermkronoloji/1894_5.htm.

mektuplarını İngiltere'ye ulaştıran Burckhardt, toplamış olduğu 800 civarındaki yazma eseri Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ne vakfetmişti. Kendisini destekleyen "Afrika Cemiyeti" tarafından basılan bazı eserleri şunlardır: "Şam Ülkesine Seyahat" (Londra 1814), "Travels in Nubia" (Editör: W. M. Leake, 1819, 1822; Nûbe'de Seyahatler, 2 cilt), "Travels in Syria and the Holy Land" (Editör: W. M. Leake, 1822; Suriye ve Kutsal Topraklarda Seyahatler, 2 cilt), "Travels in Arabia, comprehending an Account of those Territories in Hedjaz which the Mohammedans regard as Sacred" (Londra 1829; Arabistan'da Seyahatler, Hicaz'da Müslümanların Kutsal Saydıkları Bölgelerin Tanıtımıyla Birlikte, 2 cilt), "Mecmûatün mine'l-Emsâli'l-Arabiyye" Arapça hazırlanan bu eserin İngilizce çevirisi "Arabic Proverbs or: the Manners and Customs of the Modern Egyptians" (Londra 1830, 1994; Arap Meselleri/Atasözleri ya da: Modern Mısırlıların Örf ve Âdetleri), "Notes on the Bedouins and Wahábys" (Londra 1831, Almanya-Weimar 1831, Paris 1835, New York 1967, Beyrut 1992; Bedevî ve Vahhâbiler Üzerine Notlar, 2 cilt).⁵

(5) Sir Henry Eldred Curwen Pottinger (1789-1856): İrlanda doğumlu İngiliz asker, sömürge yöneticisi ve Hong Kong'un ilk valisi. Ahmed Hamdi Paşa'nın Bahriye Kaymakamı (Deniz Yarbay) Rizeli Kaptan Mustafa Bey'den 1880'li yıllarda dinlediği ve özetleyerek kitabına aldığı notları arasında Pottinger'den, Londra'daki Misyon Cemiyeti'nin (muhtemelen; 1795'te başta Protestan Congregational Kilisesi mensupları olmak üzere Evanjelik Anglikan ve Nonconformistler tarafından Güney Pasifik adaları ve Afrika'da misyon faaliyeti yapmak üzere kurulan "The London Missionary Society") başkanı olarak bahsedilmektedir. Mehmet Ali ismi ile çocukluğunu İstanbul'da yaşadıkdan sonra Konya'ya gönderilen Mr. Herbert adlı misyonerin Kaptan Mustafa Bey'e anlattığına göre; "Pottinger, 1810 yılına kadar Hindistan'da epeyce seyahat ederek araştırmalarda bulunmuş, güzel ve faydalı bir eser kaleme almıştır". (Âlem-i İslâm ve İngiliz Misyoneri, s. 28). Pottinger, İran'a yaptığı seyahatin notlarını; Sind eyaletlerinde, İndus vâdisinde yaşayan Belûcî kabilelerinde ve Kirman'daki gözlemlerini "Travels in Beloochistan and Sinde"

⁵ Akikî, el-Müsteşrikûn, II/52, III/342, 344; ez-Ziriklî, Hayruddîn, el-A'lâm – Kâmûsü Terâcime li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müsta'ribine ve'l-Müsteşrikîn, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut-Lübnan 2002, VIII/264; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition (<http://search.eb.com>); http://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Ludwig_Burckhardt; Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia, Ed. Jennifer Speake, web: <http://www.routledge-ny.com/ref/travellit/azentriesb3.html#burck>; The Islamic World in Foreign Travel Accounts, (Reprint), Ed. Fuad Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 1995, web: <http://web.uni-frankfurt.de/fb13/igaiw/publication/travelaccounts.html>; Freeth, Zahra and Winstone, H. V. F., Explorers of Arabia from the Renaissance to the End of the Victorian Era, London 1978, s. 91-121, web: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=1857307>; Kallek, Cengiz, Burckhardt, Johann Ludwig, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992, cilt. 6, s. 420-421.

(Oxford 1816, 2003; Karaçi 1976, 2002; Belûcistan ve Sind’de Seyahatler) adlı kitabında yayınladı.⁶

(6) James Justinian Morier (1780-1849): İngiliz yazar ve diplomat. İzmir’de dünyaya geldi. İngiltere’de özel eğitim aldıktan sonra, 1799-1806 yılları arasında babasının İzmir’deki işinde çalıştı. Üstün dil yeteneği ve keskin gözlem kabiliyetiyle öne çıkan Morier, İran’ı ilk kez 1808’de, Şah’ın İngiltere özel sefiri Sir Harford Jones’un sekreteri olarak ziyaret etti ve yaşadıklarını “A Journey through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople in the Years 1808 and 1809” (Londra 1812; 1808-1809 Yıllarında İran, Ermenistan ve Anadolu Yoluyla İstanbul’a Seyahat) adıyla kitaplaştırdı. 1814’den 1816’ya kadar maslahatgüzar olarak İran’da kaldı. İngiltere’ye döndükten sonra “A Second Journey through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople between the Years 1810 and 1816” (Londra 1818; 1810- 1816 Arasında İran, Ermenistan ve Anadolu Yoluyla İstanbul’a İkinci Seyahat) adıyla ikinci kitabını yayınladı. Her iki seyahatnâme, Elibron Klasikleri arasında tıpkıbasım tekniğiyle yeniden yayınlanmıştır (Adamant Media Corporation, Massachusetts-ABD, 2004-2005).⁷

(7) James Baillie Fraser (1783-1856): İskoç seyyah, tüccar ve yazar. 1815’te kardeşi William’la (ö. 1835) birlikte Himalayalar’da keşif gezisine çıktı. Sürgüne gönderilen İran’lı prensler Rıza Kuli Mirza ve Necef Kuli Mirza’nın İngiltere’yi ziyaretlerinde, kalacakları süre içinde onlarla ilgilenmek üzere görevlendirildi. Dönüş yolunda İstanbul’a kadar iki prene refakat etti. Daha sonra İrlanda baş sekreteri Lord Charles Glenelg (1778-1866) tarafından diplomatik görevle Kacar hâkimiyetindeki İran’a gönderildi. 1821’de at sırtında Anadolu üzerinden Hürmüz-Bûşehr-Şîrâz-Kum-Tahran yoluyla Meşhed’e ve oradan Türkmen Sahrâ’nın en uç noktalarına kadar, sağlığının bozulmasına neden olan maceralı bir yolculuk yaptı. İran’ın yerel kıyafetine bürünerek Hazar ve Kürt bölgelerini dolaştı. “Horasan Yolculuğunun Hikâyesi” adıyla kaleme aldığı seyahatnâmesi, İranlılar tarafından Fethalişah Kacar dönemi hakkında bilgi veren en muteber kitap kabul edilmektedir. Fraser’ın çok sayıdaki seyahatnâmesinden dikkat çeken ikisi şunlardır: “A Winter’s Journey from

⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Pottinger; http://en.wikipedia.org/wiki/Eldred_Pottinger; The Geographical Journal, cilt. 42, no. 1. (Haziran 1913), s. 67; Greaves, Rose L. , Sîstân in British Indian Frontier Policy, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, cilt. 49, no. 1, (1986), s. 90; Postants, T. , On the Biluchi Tribes Inhabiting Sindh in the Lower Valley of the Indus and Cutchi, Journal of the Ethnological Society of London (1848-1856), cilt. 1, (1848), s. 103.

⁷ Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition (<http://search.eb.com>); <http://en.wikipedia.org>, <http://www.amazon.com>. Scarce, Jennifer, Persian Art through the Eyes of Nineteenth-Century British Travellers, Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies), cilt. 8, no. 1, (1981), s. 39-41. (Morier hakkında Ayten Coşkunoğlu tarafından; “A critical survey of the life and works of James Justinian Morier, 1780-1849” adlı bir kitap yayınlanmıştır. Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1967).

Constantinople to Teheran with Travels through Various Parts of Persia” (Londra 1838; İstanbul’dan Tahran’a Bir Kış Yolculuğu; İran’ın Muhtelif Bölgelerine Yolculuklarla Birlikte, 2 cilt); “Travels in Koordistan, Mesopotamia, etc: Including an Account of Parts of Those Countries hitherto Unvisited by Europeans. With Sketches of the Character and Manners of the Koordish and Arab Tribes” (Londra 1840; Kürdistan, Mezopotamya vesairede Seyahatler: Daha Önce Avrupalılar Tarafından Ziyaret Edilmemiş Şehirlerin Tanıtımı ve Anahatlarıyla Kürt ve Arap Kabilelerin Karakter ve Âdetleri ile Birlikte, 2 cilt).⁸

(8) Francis Rawdon Chesney (1789-1872): İskoç asıllı İrlanda’lı general ve kâşif. 1829’da Tuna’da Rusya ile Osmanlı arasında savaş çıkınca, zayıf tarafa hizmet vermek arzusuyla İstanbul’a hareket etti. Ocak 1830’da İstanbul’a gelen Chesney, bulgularını İngiliz büyükelçisi Sir Robert Gordon’a rapor etti. Alternatif karayolu rotaları üzerinde araştırma yapmak üzere Haziran 1830’da Mısır’a geçerek Sînâ Yarımadası’nın güneyinde keşifler yaptı. 1831’de İngiliz hükümetine, Hindistan’a giden yeni bir karayolu açma teklifi sundu. 1835’te İngiliz Parlamentosu’na onaylanan 20 bin sterlinlik tahsisat ile, gemi seferlerinin yapıp yapılamayacağını test etme amacıyla Fırat’a keşif gezisi tertip etti. Bu gezide ona İngiliz Jeolog William Francis Ainsworth da eşlik etti. Akdeniz’den getirilen Tigris (Dicle) ve Euphrates (Fırat) adlı iki istimbotu, parçalar halinde Antakya’daki tepelik bir bölgeden geçirerek Fırat’a indirdi. Tigris bir fırtınada, taşıdığı mürettebat ve içindeki çok önemli belgelerle birlikte battı. Ancak Albay Chesney, Euphrates ile 1836 yazında Basra Körfezi kıyısındaki Bûşehr’e ulaşmayı başardı. Böylece fikirlerinin uygulanabilirliğini kanıtlamış oldu. Daha sonra, Suriye’nin kuzey bölgelerinin doğru bir haritası için gerekli olan materyali topladı. Arap Çölü’nü, yılın en sıcak zamanında, iki Arap’la birlikte deve üzerinde 22 günde katetti. 1837 ortasında İngiltere’ye ulaştı ve “Kraliyet Coğrafya Cemiyeti” (The Royal Geographical Society) tarafından altın madalya (The Royal Premium) ile taltif edildi. “Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris” (1850; Fırat ve Dicle Araştırması için Keşif Seferi, 2 cilt) ile “Narrative of the Euphrates Expedition” (1868; Fırat Seferinin Hikayesi) adlı iki önemli eseri bulunmaktadır.⁹

⁸ http://www.1911encyclopedia.org/James_Baillie_Fraser, Scarce, Jennifer, Persian Art through the Eyes of Nineteenth-Century British Travellers, Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies), cilt. 8, no. 1, (1981), s. 44-49; Fraser, James Baillie, Notes on the Country Lying between the Meridians of 55° and 64° East, and Embracing a Section of the Elburz Mountains in Northern Khorásân, Journal of the Royal Geographical Society of London, cilt. 8, (1838), s. 308-316. http://en.wikipedia.org/wiki/James_Baillie_Fraser, <http://www.amazon.com>; Minûçeher Dâniş Pejûh, Sefernâme: Tâ Pohte Şevved Hâmî, 3. baskı, Tahran 1380 (2002), I/498 v. d.

⁹ Rawlinson, Henry C. , Address to The Royal Geographical Society, Journal of the Royal Geographical Society of London, cilt. 42, (1872), s. clvii-clxi; Cornwall, James Marshall, Three Soldier-Geographers, The Geographical Journal, Cilt. 131, no. 3, (Eylül 1965), s. 361-365; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition (<http://search.eb.com>), <http://en.wikipedia>.

(9) James Raymond Wellsted (ö. 1842): Doğu Hindistan Şirketi İngiliz Donanma Yüzbaşı. Ahmed Hamdi Paşa'nın Rizeli Kaptan Mustafa Bey'den dinlediği ve özetleyerek kitabına aldığı notları arasında Wellsted'den, Londra'daki Misyon Cemiyeti'nin (London Missionary Society) Farmason Şubesi'nin müdürü olarak bahsedilmektedir. Mr. Herbert'ın Mustafa Bey'e verdiği bilgiye göre; "Wellsted 1829'dan 1835'e kadar Tûr-i Sînâ Yarımadası ile Arabistan'ı, Nûbe (Nubia) taraflarını dolaşmış, Umân ile Hadramevt'te epeyce iş yapmış, Arapça ve Nûbîce'yi güzel konuşan, iyi bir ressamdır. Gezdiği bölgelerin coğrafyası, kültür ve edebiyatı ile bibliyografyası hakkında yazdığı eserler İngiltere'de olağanüstü ilgi uyandırmıştır" (Âlem-i İslâm ve İngiliz Misyoneri, s. 28-30).

Wellsted 1834'de Yemen'in güney kıyılarındaki Ğurâb kalesini ve milâdî 640 tarihli kale kitâbesini keşfetti. San'â'da da benzer yazıtlar buldu. 1835'te Meyfeva vadisindeki "Nakbu'l-Hecr"i keşfetti. Bulgularını Kraliyet Coğrafya Cemiyeti'nin dergisine (The Journal of The Royal Geographical Society) rapor etti. Wellsted'in, "Travels in Arabia" (Londra 1838, Graz-Avusturya 1978; Arabistan'da Seyahatler, 2 cilt) ve "Travels to the City of the Caliphs along the Shores of the Persian Gulf and the Mediterranean: including a Voyage to the Coast of Arabia and a Tour on the Island of Socotra" (Londra 1840, 1968; İran Körfezi ve Akdeniz Kıyıları Boyunca Halifeler Şehrine Seyahatler: Arabistan Sahiline Bir Yolculuk ve Sukutra Adası'nda Bir Gezinti ile Birlikte) adlı iki kitabı bulunmaktadır.¹⁰

(10) Titus Tobler (1806-1877): Alman hekim ve seyyah. Bir sonraki sırada kendisinden bahsedilecek olan ve Filistin'de ilk kez bilimsel anlamda kazıları başlatan Robinson'un halefi. İlk olarak 1835'te Filistin'i ziyaret etti ve seyahat notlarını "Lustreise in Morgenland" (Zürich 1839; Doğu'ya Seyahat Özlemi, 2 cilt) adlı eserinde yayınladı. Filistin üzerine ilk topografik çizimlerini,

org; Chesney, France Rawdon, Meydan Larousse – Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, İstanbul 1988, 2/921.

¹⁰ Akikî, el-Müsteşrikûn, III/340; Arabia: Modern Explorations of Arabia, The Catholic Encyclopedia, <http://www.newadvent.org/cathen/01663a.htm> (2007); H. Von Wissmann, A New Map of Southern Arabia, The Geographical Journal, cilt. 124, no. 2, Haziran 1958, s. 166; C. E. D. B. , Reviews on: Selections from Travels and Journals in the Bombay Secretariat by G. W. Forrest Bombay 1906, The Geographical Journal, Cilt. 32, no. 5. (Kasım 1908), s. 516; Cruttenden, C. J. , Narrative of a Journey from Mokha to San'a by the Tarik-esh-Sham or Northern Route in July and August 1836, Journal of the Royal Geographical Society of London, Cilt. 8, (1838), s. 267-289; Wellsted, J. R. , Memoir on the Island of Socotra, Journal of the Royal Geographical Society of London, cilt. 5, (1835), s. 129-229; Wellsted, Narrative of a Journey into the Interior of Omân in 1835, Journal of the Royal Geographical Society of London, Cilt. 7, (1837), s. 102-113; Wellsted, Observations on the Coast of Arabia between Râs Mohammed and Jiddah, Journal of the Royal Geographical Society of London, C. 6, (1836), s. 51-96; The Islamic World in Foreign Travel Accounts, Ed. Fuad Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 1995; <http://www.amazon.com>

“Bethlehem in Palästina” (Gallen-Zürich 1849) ile okuyucuya sundu. Bundan sonraki ilk kapsamlı çalışmasını “Topographie von Jerusalem und seinen Umgebungen” (Berlin 1853-54; Filistin ve Civarının Topografyası, 2 cilt) adıyla Almanca olarak yayınladı. Tobler’ın ses getiren çalışmalarından biri, o dönemde Avrupa ve Amerika’da kurulan Filistin Keşif Cemiyetlerinin yayın organlarında Filistin coğrafyası ve topoğrafyası hakkında birçok farklı dilde yazılan 2500 civarında makale ve kitabın listesini veren “Bibliographica Geographica Palästina” (Leipzig 1867, yeni baskı: ABD -Delaware 1998) adlı kronolojik fihristtir. Pekçok Latince eserin edisyon kritikli baskısını da yapan Tobler, 1877’de Münih’te öldü.¹¹

(11) Edward Robinson (1794-1863): Kitab-ı Mukaddes’te adı geçen yerlerle ilgili olarak Filistin’de ilk defa 1838 ve 1852’de kazılar yapan Newyork’lu Kitab-ı Mukaddes alimi ve yorumcusu. 1831-1835 arasında “Biblical Repository” (Kitab-ı Mukaddes Arşivi)’ni, Alman eşi dilbilimci ve yazar Theresa Albertina Luise (1797-1869)’nin de katkılarıyla yayınlamaya başladı. 1838’de Filistin’de araştırma ve kazı çalışmaları yapmak üzere üç yıllığına Amerika’dan ayrıldı. Filistin’deki kazılarla ilgili bulgularını ve gezi notlarını Eli Smith’le birlikte “Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai, and Arabia Petraea” (Londra 1841; Filistin, Sînâ Dağı ve Arap Petra’sında Kutsal Kitap Araştırmaları) adıyla Berlin, Boston ve Londra’da eş zamanlı olarak yayınladı. Üç ciltlik bu önemli çalışmasıyla “Kraliyet Coğrafya Cemiyeti”nden altın madalya aldı (1842). 1843’te, Amerika’nın en eski teoloji dergisi olan “Bibliotheca Sacra”yı yayın hayatına soktu. “Physical Geography of the Holy Land” (1865; Kutsal Toprakların Fiziksel Coğrafyası), bilinen son eseridir. Robinson, ABD’de 1842’de kurulan “Amerikan Şarkiyat Cemiyeti”nin (American Oriental Society) ilk üyelerinden biriydi.¹²

(12) William Francis Ainsworth (1807-1896): İngiliz coğrafyacı, jeolog ve cerrah. 1833’te İrlanda’nın pekçok bölgesindeki Kolera Hastaneleri’nde cerrahlık yaptı. Hem Jeolog hem de Cerrah olması nedeniyle, 1835’te Albay Chesney komutasında Fırat’a yapılan keşif gezisine katıldı. 1837’de İran, Toroslar ve Anadolu üzerinden ülkesine geri döndü. Gözlemlerini “Researches in Assyria, Babylonia, and Chaldæa” (Londra 1838, Elibron Classics 2001, 2005; Asur, Bâbil ve Kelde Topraklarında Araştırmalar” adıyla kitaplaştırdı.

¹¹ Murchison, Roderick Impey, Address to the Royal Geographical Society of London, Proceedings of the Royal Geographical Society of London, cilt. 2, no. 5, (1857-1858), s. 282-283, cilt. 3, no. 5, (1858-1859), s. 287; Neubauer, A. , Geography of Palestine, The Jewish Quarterly Review, cilt. 3, no. 3, (Nisan 1891), s. 544-545; <http://www.1911encyclopedia.org/Palestine>; Kuhn, Thomas K. , Titus Tobler, Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (Biyografik-Bibliyografik Kilise Sözlüğü), Traugott Bautz Yayınevi, Almanya-Nordhausen, web adresi: http://www.bautz.de/bbkl/t/tobler_t.shtml; <http://biblion.co.uk/books/1516676.html>.

¹² http://www.1911encyclopedia.org/Edward_Robinson; http://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Robinson_%28scholar%29; <http://www.jstor.org>; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition (<http://search.eb.com>).

“Kraliyet Coğrafya Cemiyeti” ve “Hıristiyan İlimlerini Destekleme Cemiyeti” (Society for Promoting Christian Knowledge)’nin ortaklaşa tertip ettiği ikinci seyahatinde, Nastûrî’lerle irtibata geçti, yaşadıkları yerler hakkında bilgi topladı, Musul ve civarını gezdi (1839). Bu seyahatinde ona, Anadolu’nun bir bölümünü dolaşan Hormuzd Rassam da eşlik etti. Yol üzerinde çok sayıda coğrafi bilgi topladı ve manyetik gözlem yaptı. Bulgularını “Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, and Armenia” (Londra 1842; Anadolu, Mezopotamya/İrak ve Ermenistan’da Seyahatler ve Araştırmalar” adıyla yayınladı. Ainsworth’un; “On bin Yunanlı’nın İzinde Seyahatler” (1844), “Her Yönüyle Dünya”, “Resimli Dünya Atlası”, “Şeytana Taptığı Söylenen Yezîdîlerin Asur’daki Kökeni” (1861) ve “A Personal Narrative of the Euphrates Expedition” (Londra 1888, Elibron Classics 2002, 2005; Fırat Keşif Gezisinin Kişisel Hikâyesi) adlı kitaplarının yanısıra “Karun Nehri” üzerine küçük bir çalışması vardır.¹³

(13) Hormuzd Rassam (1826-1910): Asurolog ve seyyah. Osmanlı yönetimindeki Musul’da, Keldânî bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. 1845-1847 yılları arasında Nimrud (Horsabad)’daki keşif kazılarında ünlü İngiliz Asurolog Sir A. H. Layard’a asistanlık yaptı. Sonradan Oxford’da Magdalen College’i bitirdi. British Museum tarafından, Layard’ın yanında ikinci kez keşfe gönderildi ve Ninova kazılarına katıldı (1849-1851). British Museum ve Henry Rawlinson denetiminde Ninova, Nimrud ve Kuyuncuk’ta kazılar yaptı (1852-1854). İngiliz Hükümeti tarafından diplomatik görevle birkaç yıllığına Aden ve Habeşistan’a gönderildi. Bu bölgedeki gözlemlerini “Narrative of the British Mission to Theodore: King of Abyssinia” (Londra 1869; Habeşistan Kralı Theodore’a Giden İngiliz Heyetinin Hikâyesi, 2 cilt) adlı kitabında anlattı. 1876-1882 arasında tekrar Mezopotamya-Asur araştırmalarına dönerek önemli keşiflerde bulundu. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında Anadolu ve Ermenistan’daki Hıristiyan toplulukların durumunu araştırıp rapor etmekle görevlendirildi. 1882’den sonra İngiltere’nin Güney kıyısındaki Brighton’a yerleşti ve Asur-Bâbil keşifleri ile Yakın Doğu’daki Hıristiyan mezhepleri üzerine yazılar yazdı. Koyu bir Evanjelik olan Rassam, “Kraliyet Coğrafya Cemiyeti”, “Kitab-ı Mukaddes Arkeoloji Cemiyeti” (Society of Biblical Archaeology, kuruluş: Londra 1870) ve “Victoria Enstitüsü” akademisyenlerindendi.¹⁴

(14) Sir Samuel White Baker (1821-1893): İngiliz kâşifi. 1856’da İstanbul ve Kırım’a yaptığı yolculuk sonrasında, Dobruca’yı boydan boya geçen ve Tuna’yı Karadeniz’e bağlayacak olan demiryolu inşaatının denetim vazifesini

¹³ Obituary: William Francis Ainsworth, Ph. D. , F. S. A. , The Geographical Journal, cilt. 9, no. 1, (Ocak 1897), s. 98-99; <http://www.amazon.com>.

¹⁴ Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition (<http://search.eb.com>); <http://en.wikipedia.org>, <http://www.nationalgeographic.com>, <http://www.amazon.com>.

üzerine aldı. Demiryolu bittikten sonra Güneydoğu Avrupa ve Anadolu'da birkaç ay geçirdi. Mart 1861'de Orta Afrika'ya doğru ilk keşif gezisine çıktı. Mart 1864'te (şimdiki Uganda ve Kongo arasında uzanan) Albert Nyanza gölünü keşfetti. "Kraliyet Coğrafya Cemiyeti"nden altın madalya ve "Paris Coğrafya Cemiyeti"nden benzer bir paye aldı. Ağustos 1866'da kendisine Sir unvanı verildi. Aynı yıl "The Albert N'yanza; Great Basin of the Nile and Explorations of the Nile Sources" (Londra 1866, 1877, Elibron Classics 2001, 2005; Albert Nyanza: Nil'in Büyük Havzası ve Nil'in Kaynaklarında Keşifler, 2 cilt), ertesi yıl ise "The Nile Tributaries of Abyssinia and the Sword Hunters of the Hamran Arabs" (1867, yeni baskı: 2007; Nil'in Habeşistan'daki Kolları ve Hamran Araplarının Kılıç Kuşanmış Avcıları) adlı eserini yayınladı. 1869'da, Galler Prensi VII. Edward'la birlikte Mısır'a gitti. O yıl Hıdiv İsmail Paşa (1830-1895)'nin ricasıyla köle ticaretini durdurmak ve ticaret yollarını açmak maksadıyla Nil'in ekvator bölgesindeki havzalarına düzenlenecek askerî bir keşif gezisini yönetme görevini üzerine aldı. Çoğu salıverilmiş mahkumlardan oluşan 1700 askerle birlikte Kahire'den ayrılmadan önce kendisine Osmanlı Ordusu'nda Paşa ve General rütbesi verildi. Hıdiv İsmail Paşa onu, yılda 10 bin sterlin maaşla dört yıllığına Ekvator Bölgesi'nin genel valisi tayin etti. Baker, bu süre dolmadan, yeni vali Albay Charles George Gordon (1833-1885)'la çalışmak üzere Kahire'ye geri geldi. 1874'de İngiltere'ye döndü. Orta Afrika seyahatlerini "Ismailia: A Narrative of the Expedition to Central Africa for the Suppression of the Slave Trade; Organized by Ismail, Khedive of Egypt" (1874, Elibron Classics 2003, 2006; İsmâiliyye: Mısır Hıdivi İsmail Tarafından Köle Ticaretini Durdurmak İçin Orta Afrika'ya Düzenlenen Keşif Seferinin Hikâyesi) adlı kitabında, Kıbrıs seyahatlerini ise "Cyprus as I saw it in 1879" (Londra 1879; 1879'da Gördüğüm Kadarıyla Kıbrıs) adıyla kitaplaştırdı.¹⁵

(15) Robert Jasper More (1836-1903): İngiliz seyyah ve Avam kamarası milletvekili. 1876 Eylül'ünde Nurenberg, Viyana, Peşte, Rusçuk, Varna, İstanbul, Edirne, Yambolu üzerinden Filibe'ye (Philippopolis-Bulgaristan) yaptığı ziyareti, "Under the Balkans: Notes of a Visit to the District of Philippopolis in 1876" (Londra 1877, Elibron Classics 2002, 2005; Balkanların Aşağısında: 1876'da Filibe Bölgesine Yapılan Bir Ziyaretin Notları) adıyla yayınladı. Bir yandan Türk misafirperverliğini konu edinirken diğer yandan Osmanlı'nın siyasî ve askerî idaresini ağır bir dille eleştiren More, Filibe halkının nüfus, ticaret, tarım, eğitim ve siyasi yapısıyla ilgili gözlemlerini dile getirdi.¹⁶

¹⁵ Akîkî, el-Müsteşrikûn, II/57; <http://en.wikipedia.org>; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition (<http://search.eb.com>). <http://www.amazon.com>.

¹⁶ Millman, Richard, Britain and the Eastern Question, 1875-1878, The English Historical Review, cilt. 96, no. 378, (Ocak 1981), s. 172; University of Birmingham, Lapworth Museum, web: <http://www.lapworth.bham.ac.uk/collections/mineralogy>; <http://www.amazon.com>.

(16) Sir Richard Francis Burton (1821-1890): İngiliz bilimadamı, kâşif, mütercim, asker, müsteşrik, etnolog, dilbilimci, şair, hipnotizmacı, eskrimci ve diplomat. Arapça'yı Oxford'da; Farsça'yı ise 21 yaşında katıldığı Doğu Hindistan Şirketi Ordusu'nda çalışırken tanıştığı müslüman hocalardan öğrendi. Sind'de kaldığı yedi yıl içinde Türkçe ve Hintçe'nin yanısıra bölgede konuşulan diğer dilleri lehçeleriyle birlikte öğrendi. 25 dil (lehçelerle birlikte 40 dil) bildiği söylenen Burton, 1845'ten sonra İngiltere'ye döndü, oradan ailesiyle Fransa'ya geçti. 1853'te izinli olarak Kahire'ye gitti. Peştun (Afgan) kılığına girip sünnet olarak, kültürlerine aşına olduğu Sind müslümanları arasına karıştı ve hacıları taşıyan gemiye binerek Mekke ve Medine'yi ziyaret etti. 1855'te Kırım'a gitti ve Ruslara karşı gönüllü olarak savaştı. Çanakkale'de General Beatson kumandasındaki Osmanlı Başıbozuk birliklerinin eğitilmesine yardımcı olmak için iki sene Türkiye'de kaldı. 1856'da Kraliyet Coğrafya Cemiyeti'nin teklifiyle, Nil'in kaynaklarını bulmak üzere Speke'le birlikte Afrika'nın Orta ve Batı bölgelerine sefere çıktı. 1858'de Orta Afrika'daki Tanganika gölünü keşfetti. 1869'da Şam konsolosu olarak Suriye'ye, oradan Mısır'a geçti. Burton'un, 43 cildi bulan keşif notlarından Asya ve Afrika ile ilgili bazıları şunlardır: "Sindh and the Races That Inhabit the Valley of the Indus" (1851, 1998; Sind ve İndus Vadisi'nde Yaşayan Irklar), "Personal Narrative of a Pilgrimage to el-Medinah and Meccah" (Londra 1853, 1855-56, 1893, 1898, 1913; Mekke ve Medine'ye Hacc'ın Kişisel Hikâyesi, 2 cilt). "First Footsteps in East Africa or an Exploration of Harar" (1856, 1894, 1986; Doğu Afrika'da İlk Adımlar ya da Herer'in Keşfi, 2 cilt, Fransızca çevirisi: 1857), "Batı Afrika'da Deverân" (1863), "Unexplored Syria" (1872; Keşfedilmemiş Suriye, 2 cilt).¹⁷

(17) Lady Anne Isabella Noel Blunt (1837-1917): İngiliz seyyah. Şair Wilfrid Scawen Blunt (1840-1922)'in eşi. Lady Anne, Wilfrid'le 1869 sonlarında evlendi. Bir süre sonra çift Doğu Akdeniz, Anadolu, Arabistan ve Orta Doğu seyahatine çıktılar. Seyahatin İstanbul durağında Wilfrid Blunt zatürreye yakalandı ve bir süre tedavi gördü. Arapçayı mükemmel konuşan Blunt'ler, bedevîlerden ve Mısır'lı Ali Paşa Şerif'den satın aldıkları safkan Arap atlarını İngiltere'ye götürerek hara sahibi oldular. Leydi Blunt'in; "Bedouin Tribes of the Euphrates" (Londra 1879, 2007; Fırat Bedevîleri, 2 cilt) ve "A pilgrimage to Nejd, the Cradle of the Arab Race, a Visit to the Court of the Arab Emir, and Our Persian Campaign" (1881, 2002; Arap Irkının Beşiği Necid'e

¹⁷ Akikî, el-Müsteşrikûn, II/59-60, III/344; ez-Ziriklî, el-A'lâm, III/38; Assad, Thomas J. , Burton, Sir Richard Francis, The Encyclopedia Americana, V/30; http://en.wikipedia.org/wiki/Sir_Richard_Burton, Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition (<http://search.eb.com>); <http://www.amazon.com>, The Islamic World in Foreign Travel Accounts, (Reprint), Ed. Fuad Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 1995, web: <http://web.uni-frankfurt.de/fb13/igaiw/publication/travelaccounts.html>; Bilge, Mustafa L. , Burton, Sir Richard Francis, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992, Cilt. 6, s. 462.

Hacc, Arap Emîri'nin Sarayını Ziyaret ve İran Seferimiz, 2 cilt) adlı iki önemli eseri vardır.¹⁸

(18) Thomas Edward Lawrence (1888-1935): Arkeolog, İngiliz ajanı, asker. 1907'de babası vasıtasıyla Oxford'da Arapça profesörü ünlü oryantalist David Samuel Margoliouth (1858-1940) ve Ashmolean Müzesi müdürü, arkeolog ve istihbaratçı David George Hogarth ile tanıştı. Haçlı askerî mîmârîsi üzerine tez yapmak üzere gerekli resmî izinleri alarak Suriye ve Filistin'e gitti. Temmuz 1909'da vardığı Beyrut'tan, Sayda, Safed, Taberiyye, Nâsıra ve Hayfa'ya gitti. Daha sonra Trablusşam, Lâzkiye, Antakya, Halep ve Urfa'ya dolaştı. Bu gezilerinde bir yandan Arapça öğrenip Arap gibi yaşarken, diğer yandan teziyle ilgili bilgi topladı. Araştırmalarını 1910'da tez olarak sundu (Crusader Castels, 1936) ve Oxford'dan Tarih dalında 1. derece mezuniyet belgesi aldı. Aynı yılın yaz aylarında Oxford'lu arkeolog Hogarth'ın himayesinde, Magdalen College'den yurtdışı bursu kazandı ve (şimdi Gaziantep'in bir ilçesi olup Suriye sınırında bulunan) Kargamış/Karkamış'taki Geç Hitit Krallığına ait (MÖ 800-700) şehirde yapılacak kazı ve keşif gezilerine katıldı. "Seven Pillars of Wisdom" (1922, 1926, 1936; Hikmet'in Yedi Sütunu) ve onun özeti olan "Revolt in the Desert" (1927, 1929; Sahrâ'da İsyân) adlı iki kitabı meşhurdur.¹⁹

(19) Alexander Drummond (ö. 1769): İskoç tüccar ve seyyah. Yakınoğu'daki ilk seyahatini 6 Mart-16 Mayıs 1745 tarihleri arasında Kıbrıs'a yaptı. 1747'de İngiltere'nin İskenderun (Alexandretta) viskonsül'ü (konsolos vekili) oldu. 1750'de yeniden Kıbrıs'a gitti. Mısır ve Filistin seyahatinden sonra Ağustos 1751'de İzmir'i (Smyrna) ziyaret etti. Kıbrıs ve Anadolu'da bulunduğu yıllarda ticaretle meşgul oldu. 1754-1756 yılları arasında Halep konsolosu oldu. Kıbrıs ve İskenderun'da bulunduğu yıllarda üç kez Halep'i ziyaret etti. Bir keresinde Halep'te oturan dört İngiliz'le birlikte Suriye Çölü'ne yolculuk yaptı. Bu yolculuklardaki gözlemlerini "Travels through Different Cities of Germany, Italy, Greece, and Several Parts of Asia, as far as the Banks of the Euphrates: in a Series of Letters" (Londra 1754; Almanya, İtalya ve Yunanistan'ın Çeşitli

¹⁸ Akikî, el-Müsteşrikûn, II/64, 66, III/344; http://en.wikipedia.org/wiki/Lady_Anne_Blunt; Kahraman, Kemal, Blunt, Wilfrid Scawen, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992, cilt. 6, s. 246-247; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition, web: <http://search.eb.com/eb/article-9015792>; <http://www.amazon.com>.

¹⁹ Akikî, el-Müsteşrikûn, III/344; Hayruddîn ez-Ziriklî, el-A'lâm, II/94, V/93; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition, <http://search.eb.com/eb/article-9047425>; Koloğlu, Orhan, Lawrence, Thomas Edward, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2003, Cilt. 27, s. 114-116; "The Wilderness of Zin" adlı eseri online okumak için bkz. http://www.lib.uchicago.edu/cgi-bin/eos/eos_page.pl?DPI=100&callnum=DS111.A1P28_vol3_cop1&object=0.

Şehirlerinde ve Fırat Kıyılarına Kadar Asya'nın Birçok Bölgesinde Seyahatler: Bir Dizi Mektup İçinde) adıyla kitaplaştırdı.²⁰

(20) Sir Austen Henry Layard (1817-1894): İngiliz seyyah, arkeolog, tarihçi, çivi yazısı uzmanı, teknik ressam, koleksiyoncu ve diplomat. 1839'da Mitford isimli bir tüccar arkadaşıyla birlikte İngiltere'den ayrılarak at sırtında Asya seyahatine çıktı. Başta Bağdat yoluyla İran, daha sonra Hindistan olmak üzere bir çok farklı bölgede dolaştıktan sonra, Seylan'a gitme niyetinden vazgeçerek gezisini 1842'de İstanbul'da noktaladı. 1845'te Canning'in teşvik ve yardımlarıyla İstanbul'dan ayrılarak Asur kazıları yapmak üzere Dicle kıyılarına gitti. 1845-47 ve 1849-51 yılları arasında yaptığı kazılarla, Musul civarında, Dicle'nin doğu kıyısındaki antik Asur şehri Ninova ile onun güneyindeki Nimrud'un; ayrıca Fransa'nın Musul konsolosu Paul-Émile Botta (1802-1870) tarafından 1842'de kısmen kazılan Kuyuncuk höyüğünün keşfine öncülük etti. Kazılara ait bulgularını yayınladığı "Nineveh and its Remains: with an Account of a Visit to the Chaldaean Christians of Kurdistan, and the Yezidis, or Devil-worshippers; and an Inquiry into the Manners and Arts of the Ancient Assyrians" (1848-49, 1852; Ninova ve Kalıntıları: Kürdistan'ın Keldânî Hıristiyanları, Yezîdîler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Ziyaretin Hikâyesi: Antik Asurluların Ressamları ve Sanatı Üzerine Bir Araştırma, 2 cilt) adlı eseriyle Oxford'dan fahrî "Medenî Hukuk Doktoru" (D. C. L.) ünvanı aldı. (Eser, Zafer Avşar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Avesta Basın Yayın, İstanbul 2000, 569 sayfa). 1887'de, Doğu'ya yaptığı ilk seyahatin notlarını biraraya getirerek, "Early Adventures in Persia, Susiana and Babylonia" (Fâris, Sûs ve Bâbil'de İlk Maceralar) adlı kitabını neşretti.²¹

(21) Sir Henry Creswicke Rawlinson (1810-1895): "Asuroloji'nin Babası" olarak tanınır. İngiltere'deki Asur Araştırmaları Merkezi'nin kurucularından biridir. 1833'te Şah ordusu birliklerini yeniden düzenlemek ve eğitmek üzere diğer İngiliz subayları ile birlikte İran'a gönderildi. İran'da bulunduğu süre içinde, Darius I (MÖ 549-485) zamanından kalma Bisütun Ketîbesi'ndeki

²⁰ Hachicho, Mohamad Ali, English Travel Books about the Arab near East in the Eighteenth Century, Die Welt des Islams, New Series, Cilt. 9, sayı. 1/4, (1964), s. 48; <http://www.electricscotland.com/history/nation/drummond.htm>; <http://search.abaa.org/dbp2/book252340894.html>; <http://www.cypriuscollector.net/adnav.html>; <http://www.polybiblio.com/ximenes/B5445.html>; Jennings, Ronald C. , The Locust Problem in Cyprus, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, cilt. 51, no. 2, (1988), s. 293; Starkey, Janet C. M. , No Myopic Mirage: Alexander And Patrick Russell in Aleppo, History and Anthropology, Cilt. 13 (4), (2002), s. 261, web: <http://dx.doi.org/10.1080/0275720022000040733>; Goodman, Jonathan, Book Review on Traveling Artists in Cyprus 1700-1960 by Rita C. Severis, London 2001, (01. 08. 2002), web: http://www.greekworks.com/content/index.php/weblog/extended/painting_a_country; <http://www.samtay.com/MGO3.htm>

²¹ Akikî, el-Müsteşrikûn, II/163-164, III/350; <http://en.wikipedia.org>; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition, <http://www.amazon.com>; Minûchehr Dâniş Pejûh, Sefernâme: Tâ Pohte Şeved Hâmî, 3. baskı, Tahran 1380 (2002), 1/603-604 v d.

büyük çivi yazılarının kopyalarını çıkardı ve deşifre etti. 1840'da Kandehar'a siyasi temsilci olarak atandı ve üç yıl bu sıfatla görev yaptı. 1842'de Afgan harbine katıldı. Bu arada "Comparative Geography of Afghanistan" (1842, F. Sezgin 1997; Afganistan'ın Mukâyeseli Coğrafyası) adlı kitabını yayınladı. Daha sonra Osmanlı hakimiyetindeki Arap yarımadasına siyasi delege olarak tayin olundu (1843). Bağdat konsolosu olduğu yıllarda (1844), sonradan British Museum'a vereceği/satacağı çok değerli yazmalara sahip oldu. 1854'te "Notes on the Early History of Babylonia" (Babil İmparatorluğu'nun Eski Tarihi Üzerine Notlar) kitabını yayınladı. 1874-1875'de "Kraliyet Coğrafya Cemiyeti"ne, 1878-1881'de ise "Kraliyet Asya Cemiyeti"ne (The Royal Asiatic Society) başkanlık etti. 1876'dan öldüğü tarihe kadar British Museum'un yöneticiliğini yaptı. (1931; İslâm Diyarlarına Yolculuklar), "England and Russia in the East: A Series of Papers on the Political and Geographical Condition of Central Asia" (1875, 1970; Doğu'daki İngiltere ve Rusya: Orta Asya'nın Politik ve Coğrâfi Vaziyeti Üzerine Seri Yazılar), "A Selection from the Miscellaneous Inscriptions of Assyria: The Cuneiform Inscriptions of Western Asia" (British Museum 1875; Muhtelif Asur Yazıtlarından Bir Seçki: Batı Asya'daki Çivi Yazıtları), "The Afghan Crisis" (1878; Afgan Krizi) gibi eserleri vardır.²²

(22) George Smith (1840-1876): İngiliz Asurolog. Rawlinson'un gözüne girerek onun British Museum'daki odasında yazıtlarla ilgili çalışmalar yaptı. 1867'de Asur departmanına asistan olarak atandı. 1871'de "Annals of Assurbanipal" (Assurbanipal Yıllığı)'nı yayınladı ve o yıllarda yeni kurulmuş olan "Society of Biblical Archaeology" (Kitab-ı Mukaddes Arkeoloji Cemiyeti, kuruluş: Londra 1870)'ne Babil Tarihi ve Kıbrıs çivi yazıtlarının deşifresi hakkında bir rapor sundu. 1872'de Büyük Tufan'la ilgili Keldânî yazılarını tercüme ederek dünya çapında üne kavuştu. Bunun üzerine "The Daily Telegraph" gazetesinin teklifi ve mâlî desteği ile, Tufan hikayesinin eksik parçalarını bulmak için Ninova'ya gitti. Yaptığı kazılar sonucunda hem eksik tabletleri hem de Babil Hanedanlığı ile ilgili kayıtları bulmayı başardı. Kasım 1873'te British Museum adına kazılar yapmak üzere tekrar Kuyuncuk'a gitti. Buradaki bulguları "Assyrian Discoveries" (1875; Asur Keşifleri) adlı kitapta

²² Akîkî, el-Müsteşrikûn, II/162-163; http://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Creswicke_Rawlinson; http://en.wikipedia.org/wiki/George_Rawlinson; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition, Minûchehr Dâniş Pejûh, Sefernâme: Tâ Pohte Şevad Hâmî, 3. baskı, Tahran 1380 (2002), I/595 v. d. ; <http://www.amazon.com>; Texts and Studies on Central Asia (Collected and Reprinted), Ed. Fuad Sezgin, Cilt. 3, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 1995; Studies on the Geography of Islamic Countries by Henry Rawlinson (Selected and Reprinted), Ed. Fuad Sezgin, Frankfurt 1997, web: <http://web.uni-frankfurt.de/fb13/igaiw/publication/geography.html>; Major Rawlinson, Notes on a March from Zohâb, at the Foot of Zagros, along the Mountains to Khûzistân (Susiana), and from Thence Through the Province of Luristan to Kirmânsâh, in the Year 1836 (Communicated by Viscount Palmerston), Journal of the Royal Geographical Society of London, cilt. 9, (1839), s. 26-116.

yayınlandı. Mart 1876'da British Museum tarafından Assurbanipal kütüphanesinin kalan parçalarını bulmak üzere görevlendirdi. Bu arada; geç Hitit şehri Kargamış'ı kesin olarak ortaya çıkardı. Ancak müzenin yüklediği görevi yerine getiremeden, yolculuğu sırasında ateşli bir hastalığa yakalandı ve Halep yakınlarındaki bir köyde öldü.²³

(23) Sir William Mitchell Ramsay (1851-1939): İskoç Arkeolog. 1880 sonrasında yaptığı Anadolu'yu kapsayan seyahatler nedeniyle, "St. Paul'un misyoner yolculuklarını gerçekleştirdiği bölgeler" ve "Eski Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlık" konularında otorite hâlinde geldi. Avrupa ve Amerika'nın tanınmış cemiyetlerine üye seçilen Ramsay, "Kraliyet Coğrafya Cemiyeti", "Kraliyet İskoç Coğrafya Cemiyeti" (Royal Scottish Geographical Society) ve "Pennsylvania Üniversitesi"nden madalya aldı. Mart 1907'de Türkiye topraklarında yaptığı kazıların sonuçlarını 1909'da yayınladığı "The Thousand and One Churches" (Binbir Kilise) adlı eserinde ortaya koydu. Aynı yıl "The Revolution in Constantinople and Turkey: A diary" (Elibron Classics 2002, 2005; İstanbul ve Türkiye'de Devrim: Günlük) adıyla bir günlük yayınladı. Ramsay'in çok sayıda makalesi dışında kalan ve Türk topraklarını da ilgilendiren bazı eserleri şunlardır: "The Historical Geography of Asia Minor" (Londra 1890, Elibron Classics 2003, 2005; Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası; eser bu isimle Mihri Pektaş tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1960'da Ankara'da yayınlanmıştır), "The Church in the Roman Empire Before AD 170" (1893-94-95, Elibron Classics 2004, 2005; 170 Yılından Önce Roma İmparatorluğu'nda Kilise), "The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest." (Londra 1895, 1897, Elibron Classics 2001, 2005; Firigya Şehirleri ve Piskoposlukları/Tapınakları: İlk Zamanlardan Türklerin Fethine Kadar Firigya'nın Bölgesel Tarihi Üzerine Bir Deneme, 2 cilt), "Impressions of Turkey during Twelve Years' Wanderings" (1897, Elibron Classics 2005; Oniki Yıllık Seyahatler Boyunca Türkiye İtibâları 1897), "The Cities of St. Paul: Their Influence on His Life and Thought, The Cities of Eastern Asia Minor" (1907, 1908, 2004; Aziz Pavlus'un Şehirleri: Bu Şehirlerin Pavlus'un Hayatı ve Düşüncesine Etkisi, Doğu Anadolu Şehirleri). Son kitap içerisinden bir bölüm, Levent Zoroğlu tarafından "Tarsus: Aziz Pavlus'un Kenti" adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000).²⁴

(24) David George Hogarth (1862-1927): İngiliz Arkeolog ve istihbaratçı. Doğu ve Arap kültür tarihi uzmanı ve T. E. Lawrence'in yakın dostu ve akıl

²³ http://en.wikipedia.org/wiki/George_Smith_%28assyriologist%29; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition, web <http://search.eb.com/eb/article-9068278>; <http://ntvmsnbc.com/news/180432.asp>; http://www.nizip.com/article_read.asp?item=74

²⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/William_Mitchell_Ramsay, Akikî, el-Müsteşrikûn, III/367; <http://www.amazon.com>

hocası. 1909'dan öldüğü tarihe kadar Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nin müdürlüğünü yaptı. 1887-1907 yılları arasında Kıbrıs, Girit, Mısır, Suriye, Milos ve Efes'te antik kazılara katıldı. 1904-1905'te Efes'teki Artemis Tapınağı kazısını yönetti. 1911'de Geç Hitit kültürünün başkenti olan ve bugün Türkiye-Suriye sınırında bulunan Kargamış'taki ikinci büyük kazısına başladı. T. E. Lawrence'ı de yanında götürerek Osmanlı topraklarında serbestçe dolaşabilmesini sağlayacak resmî izinleri çıkardı. Kazıyla ilgili bulgularına dair raporunu 1914'te "Carchemish: Report on the Excavations at Jerablus on Behalf of the British Museum" (Kargamış: British Museum Adına Jerablus'ta Yapılan Kazılar Hakkında Rapor) adıyla hazırladı. Savaş sonrası 1919-1920'de Kargamış kazılarına kaldığı yerden devam etti. 1915'te I. Dünya savaşı sırasında İngiliz Deniz Kuvvetleri İstihbarat Dairesi'nin Coğrafya biriminde görevlendirildi. Osmanlı'ya karşı Arap isyanını organize etmek için Kahire'ye gönderildi. Kahire İstihbarat Servisi (Cairo Intelligence Department)'ne bağlı olarak kurulan Arap Bürosu (Arab Bureau)'nun başına geçti; Gertrude L. Bell ve T. E. Lawrence'le birlikte çalıştı. 1919'da Paris Barış Konferansı'nın Orta Doğu Komisyonu'nda İngiliz Hükümeti'nin temsilcisi oldu. "The Wandering Scholar in the Levant" (1896; Doğu Akdeniz'de Gezgin Alim), "The Penetration of Arabia: a Record of Western Knowledge Concerning the Arabian Peninsula" (1904-1905, 1981; Arabistan'a Giriş: Arap Yarımadasına Dair Batı'daki Bilginin Kaydı), "Ionia and the East: Six Lectures Delivered before the University of London" (1909, 2004; İyonya ve Doğu: Londra Üniversitesi'nde Verilen Altı Konferans), "The Ancient East" (1914, 2006; Antik Doğu), "Arabia" (1922, 1980; Arabistan), "Hejaz Before World War I" (1978; I. Dünya Savaşı Öncesi Hicaz) gibi kitapları bulunmaktadır.²⁵

(25) Sir Charles Carmichael Monro (1860-1929): İngiliz Generali. Ekim 1915'te, Sir Ian Standish Monteith Hamilton (1853-1947)'dan görevi devralmak üzere Akdeniz yurt dışı seferî kuvvetinin (M. E. F.) başkomutanlığına getirildi ve Gelibolu Yarımadası'na düzenlenen harekâtın devam edip etmemesine karar vermekle görevlendirildi. Hükümet ve özellikle Winston Churchill Gelibolu'dan ayrılmamaya niyetli olsa da o, tamamen geri çekilme üzerinde ısrar etti. Savaş Bakanı Lord Kitchener'in bizzat durumu tetkik etmesinden sonra, gecikmeli de olsa kararı onaylandı ve onun gözetiminde ordu, son derece tehlikeli olan bir bölgeden (Aralık 1915-Ocak 1916 zarfında) daha fazla kayıp verilmeden çekildi. Geri çekilme stratejisinin başarısı üzerine Monro'ya 1. derece En Seçkin Saint Michael ve Saint George Şövalyelik Pâyesi (G. C. M. G.) verildi. 1917 ve 1918'de, Mısır seferî kuvvetleri komutanı olan General Edmund Allenby (1861-1936)'nin Filistin ve Suriye'deki zaferlerine çok büyük

²⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/David_George_Hogarth; http://en.wikipedia.org/wiki/Arab_Bureau, Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition, <http://search.eb.com/eb/article-9040729>; http://www.nizip.com/article_read.asp?item=74; <http://ntvmsnbc.com/news/180432.asp>; <http://www.amazon.com>

katkısı oldu. 1921’de Baronet unvanı aldıktan sonra, 1923-28 arasında önce genel vali sonra komutan olarak Cebelitarık’ta görev yaptı. “Sir Charles Monro’nun Raporu” adlı bir başka kitabın Türkçe çevirisi, Ahmed Hamdi Paşa’nın kitabı basılmadan 2 yıl önce 1914’te neşredilmiştir. (Çeviren: Rahmi, ?, İstanbul 1332).²⁶

(26) John Punnett Peters (1852-1921): Amerikalı arkeolog ve teolog. Pennsylvania Üniversitesi Sâmî Bilimleri kürsüsü Doktoru. Philadelphia’daki “Bâbil Araştırmaları Vakfı”nın (Babylonian Exploration Fund) bilimsel başkanlığını yaptı. Üniversite ve Vakıf işbirliği ile Nippur’da ilk kez başlatılan kazıları yürüttü (1888-1900). Peters’in, sözkonusu kazı sonuçlarını içeren; “Nippur, or Explorations and Adventures on the Euphrates: The Narrative of the University of Pennsylvania Expedition to Babylonia in the Years 1888-1890” (Londra 1897-98, Newyork 1899-1904, Elibron Classics 2001, 2005; Nippur ya da Fırat’ta Keşif ve Maceralar: 1888-90 Arasında Pennsylvania Üniversitesi’nin Babil’e Yaptığı Keşif Seferinin Hikâyesi, 2 cilt) adlı eseri dışında 5 kitabı ve 30 makalesi bulunmaktadır.²⁷

(27) Richard Leonhard (?-1917): Breslau (Wroclaw-Polonya) doğumlu Alman jeolog ve topograf. 1899-1900 yılları arasında Anadolu’nun en az bilinen bölgelerinde; Ankara’nın kuzey ve kuzeybatısındaki dağlarda keşifler yaptı. Şehrin bir bölgesine has morfolojik araştırma sonuçlarını, harita da ekleyerek “Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Palæontologie” (Stuttgart 1902; Mineroloji, Jeoloji ve Paleontoloji Almanacağı) adıyla yayınladı. Kendisinden önce İngiliz jeolog William Ainsworth’un (1838’de) ve en son Mark Sykes’in gezdiği yerleri dolaştı, hakkında net bir bilgi bulunmayan bölgeleri açıklığa kavuşturdu. Eskişehir, Sakarya, Karadeniz Ereğlisi, Mudurnu ve Çankırı’ya, Galatyalıların antik yerleşim bölgelerini boydan boya geçerek örnek topladı. 1899, 1900 ve 1903’te antik adıyla Paflagonya (Kastamonu, Sinop, Çankırı, Karabük, Bartın) ve Bitinya (Bolu, Kastamonu, Zonguldak) olarak bilinen bölgede, en Doğuda Boyabat en Batıda ise Sakarya vadisi olmak üzere seyahat ettiği yerleri “Paphlagonia: Reisen und Forschungen im

²⁶ Payne, David, Charles Carmichael Monro: The Luckiest Unlucky General Of The Great War, The Western Front Association, <http://www.westernfrontassociation.com/thegreatwar/articles/individuals/munro.htm>; Classic Encyclopedia, (Based on the 11th Edition of Encyclopaedia of Britannica-1911), http://www.1911encyclopedia.org/Sir_Charles_Carmichael_Monro; <http://www.firstworldwar.com/bio/monro.htm>; <http://www.amazon.com>, <http://canakkalesavaslari.comu.edu.tr/data2/46.pdf>, Aydın Süleyman, Gelibolu’nun Tahliyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Seminer Çalışması, Çanakkale 2004, s. 1-22, web: <http://canakkalesavaslari.comu.edu.tr/data2/46.pdf>; The Journal of Modern History, cilt. 4, no. 1, (Mart 1932), s. 167.

²⁷ Jr. Peters, John Punnett, Selected Bibliography of John Punnett Peters, Journal of Biblical Literature, cilt. 41, no. 3/4, (1922), s. 246-248; <http://en.wikipedia.org>, Harper, Robert Francis, Review on Nippur, or Explorations and Adventures on the Euphrates, The Biblical World, Cilt. 10, no. 4. (Ocak 1897), s. 309-310.

Nördlichen Kleinasien” (Berlin 1915; Paflagonya: Kuzey Anadolu’da Seyahatler ve Araştırmalar) adıyla kitaplaştırdı.²⁸

(28) Theodor Menzel (1878-1939): Alman Müsteşrik. 26 Şubat-26 Mart 1926’da Azerbaycan-Bakü’de yapılan Türkoloji Kongresi’ne katıldı. Genelde Türkiye ve Türkler üzerine araştırmalarıyla bilinen Menzel’in; “Türk Tasavvufu” (1925), “Ein Jahr in Konstantinopel: Zweiter Monat: Die Helva-Abendgesellschaft, Einleitung: Mehmed Tefvik und sein Werk” (Erlangen 1905; İstanbul’da Bir Yıl: İkinci Ay: Helva Gecesi, Giriş: Mehmed Tefvik ve Eseri), “Das Bektâşikloster Sejjid-i Ghâzî” (Berlin 1925; Seyyid Gâzî Bektâşî Tekkesi, Kral Friedrich Wilhelm Doğu Dilleri Okulu Bülteni, 28/2, s. 92-125), “Meddah: Schattentheater und Shadow Theather” (Berlin 1927; Meddah: Gölge Oyunu ve Gölge Tiyatrosu), “Dervişler” (1932) gibi bazı eserleri bilinmektedir. Ayrıca “Encyclopaedia of Islam” (Leiden-Türkiye) için hazırladığı 30 civarında bilimsel maddesi bulunmaktadır.²⁹

(29) Henri Massé (1886-1969): Fransız şarkiyatçı ve İranolog. Paris’te “Doğu Dilleri Okulu” (Ecole des Langues Orientales)’nda Arapça, Farsça ve Türkçe; “İleri Araştırmalar Pratik Okulu” (Ecole Pratique des Hautes Etudes)’nda Sanskritçe, Eski Farsça ve İslâmiyât okudu. Arkasından Kahire’deki Fransız Araştırma Enstitüsü’ne üye oldu ve 1911-1914 arasında Mısır’da bulundu. 1921’de Cezayir Üniversitesi’ne Arapça-Farsça okutmak ve İslâm Sosyolojisi hakkında konferanslar vermek üzere davet edildi. 1927’de Paris’e dönerek “Yaşayan Doğu Dilleri Okulu” (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes)’nda öğretim üyesi oldu. Farsça ve İran tarihi okuttu. Massé’nin çok sayıda bilimsel tahkiki, ansiklopedi maddesi, Farsça’dan Fransızca’ya tercümesi, Arap-Fars edebiyatına dair eserinin yanı sıra, “İ’İslâm” (Paris 1930) adlı bir kitabı dikkat çekmektedir. Bu kitap, Halide Edip Adivar tarafından İngilizce’ye (Beyrut 1970), Behîc Şa’bân tarafından da Arapçaya tercüme edilmiştir (Beyrut 1988).³⁰

(30) Sir Mark Sykes (1879-1919): İngiliz baronet, seyyah, diplomatik danışman ve politikacı. 1905 sonrasında İstanbul’daki İngiliz konsoloslughuna onursal ateşe olarak hizmet etti. 1911’de milletvekili oldu. I. Dünya Savaşı sırasında, Kahire İstihbarat Servisi’ne bağlı olarak “Arap Bürosu” (Arab Bureau)’nun kurulmasını sağladı. 1916 Mayıs’ında, savaş sonrası Osmanlı

²⁸ The Monthly Record, Dr. Leonhard’s Researchs in Aisa Minor, The Geographical Journal, cilt. 20, no. 6, (Aralık 1902), s. 652; Hogarth, David George, Review on Paphlagonia, The Geographical Journal, Cilt. 46, no. 4, (Ekim 1915), s. 304-305; Kanar, Mehmet, Doğubilimciler, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü CD Formatında Yayım Dizisi: 2, Antalya 2004, s. 368-369.

²⁹ Akîkî, el-Müsteşrikûn, II/443; Kanar, Mehmet, Doğubilimciler, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2004, s. 1499-1500.

³⁰ Akîkî, el-Müsteşrikûn, I/273-275; Bedevî, Mevsûatü’l-Müsteşrikîn, s. 536-537; Kurtuluş, Rıza, Massé, Henri, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2003, cilt. 28, s. 99.

topraklarını (özellikle Şam, Suriye, Lübnan ve Batı Şerâ'ya'ya içine alan toprak parçasını) İngiltere, Fransa ve Rusya arasında paylaşırma şeklini belirleyen ve "Sykes-Picot" adıyla anılan anlaşmayı; François Marie Denis Georges-Picot (1870-1951)'la birlikte imzaladı. Anadolu'da yaptığı yıllar süren gezilerinde aldığı notları; "Through Five Turkish Provinces" (1900; Beş Türk Vilayetinde), "Dar-ul-Islam" (1904; Dâru'l-İslâm), "The Caliph's Last Heritage" (1915; Halîfe'nin Son Mirası) isimli kitaplarında topladı.³¹

(31) Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868-1926): İngiliz yazar, seyyah, siyâsî analizi, dağcı, arkeolog ve istihbarat ajanı. T. E. Lawrence ile birlikte, I. Dünya Savaşı'ndaki Arap isyanının baş aktörü olarak tanınır. Ürdün'de Hâşimî sülâlesinin iktidarı ve modern Irak devletinin kuruluşuna ön ayak oldu, savaş sonrasında üç Osmanlı vilayetinin (Musul, Basra ve Bağdat) Irak Devleti'ne dönüşmesinde başrol oynadı. 1899'da Suriye ve Filistin'e gitti. 1900'de Kudüs'e bedevî kılığında girerek Dürzîleri araştırdı. 1905'teki Ortadoğu seyahatinde eski Hıristiyan harâbeleri üzerinde araştırmalar yaptı; aşiretler, nüfus grupları, kervan yolları, su kuyuları yeraltı ve yerüstü zenginlikleri hakkında istihbârat topladı, kabile reisleriyle görüşmelerde bulundu. Gözlemlerini "The Desert and The Sown" (1907; Çöl ve Tohum) adlı kitabında yayınladı. 1907 Nisan'ında İzmir, Manisa, Milet, Isparta üzerinden Karaman-Madenşehir'ne geçen Bell, arkeolog ve Kitab-ı Mukaddes âlimi William Ramsay'la birlikte Kargamış'ta çalıştı. 1913'te Arabistan seyahatine çıktı. 1915'te, Kahire'de yeni kurulmuş olan Arap Bürosu'na çağırıldı. Teşkilat içinde "Queen of Desert" (Çöl Kraliçesi) olarak nam saldı. İngilizlerin Bağdat'ı 10 Mart 1917'de işgal etmesinden sonra Sir Percy Zachariah Cox (1864-1937) tarafından Bağdat'a çağırıldı ve "Oryantal (Doğu İşleri) Sekreterliği"ne atandı. 1919'da Lawrence'le birlikte Paris Konferansı'na katıldı. 1920'de, Sünnî, Şîî ve Kürtlerin Irak topraklarına ne şekilde yerleştirileceğini; yeni Irak'ın sınırlarını belirledi. Temmuz 1926'da Bağdat'ta ölen Bell, arkasında ailesine yazılmış 1600 ayrıntılı mektup, 16 günlük, 40 koli muhtelif emtia ve 1900-1918 yılları arasında çekilmiş 7000'in üzerinde fotoğraf bıraktı. Bell'in bundan başka, "Gertrude Bell: The Arabian Diaries, 1913-1914" (Syracuse University Press, 2000; Arabistan Günlükleri), "Amurath to Amurath" (Londra 1911, 1924, 2002; Murat'tan Murat'a: Türkiye Seyahatinden Notlar), "Asiatic Turkey" (1917, Asyalı Türkiye) ve "Irak'ın Yakın Tarihi" gibi kitapları bulunmaktadır.³²

³¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Mark_Sykes; http://en.wikipedia.org/wiki/Arab_Bureau; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition (<http://search.eb.com>).

³² Hogarth, David George, Syria, Mesopotamia and Asia Minor-Review on Amurath to Amurath, The Geographical Journal, Cilt: 37, no. 4. (Nisan 1911), s. 435; http://en.wikipedia.org/wiki/Gertrude_Bell; <http://www.amazon.com>, Percy Cox, Gilbert Clayton, Hugh Bell, William Goodenough, Gertrude Bell's Journey to Hayil: Discussion, The Geographical Journal, c. 70, no. 1, (Temmuz 1927), s. 17-21; ez-Ziriklî, el-A'lâm, II/115; <http://www.gerty.ncl.ac.uk>.

(32) Ellsworth Huntington (1876-1947): Amerikalı Coğrafya uzmanı. İklim değişikliklerinin medeniyeti şekillendirmedeki rolüyle ilgili teorileriyle meşhurdur. 1850'lerde Amerikan misyoneri tarafından Harput'ta (şimdiki Elazığ'da) açılan ve Ermeni Evanjelik Kilisesi'ne rahip yetiştiren Fırat (Yeprad) Koleji'nde (Euphrates College) 1897-1901 yılları arasında dört yıl hocalık yaptı. 1901'de Fırat nehrinin vadilerinde dolaştı. Yaptığı keşiflerden ötürü, Londra'daki "Kraliyet Coğrafya Cemiyeti" (Royal Geographical Society) tarafından ödüllendirildi. 1903-1906 arasında Orta Asya, Hindistan, Çin, Tibet ve Sibiryaya düzenlediği keşif seyahatlerini kitaplaştırdı: "Explorations in Turkestan" (1905; Türkistan Keşifleri), "The Pulse of Asia" (1907; Asya'nın Nabzı). Yale Üniversitesi'nin 1909'da Filistin ve Asya'ya düzenlediği keşif gezisine başkanlık etti. "Palestine and Its Transformation" (1911; Filistin ve Dönüşümü) adlı eserini yayınladı.³³

(33) Baron Adolph Friedrich von Wrede (1807-1863): Alman müsteşrik. Yemen-Hadramevt bölgesini gezen ilk Avrupalı. 1826'da bir gemiyle parasız pulsuz şekilde İzmir Limanı'na geldi. Oradan bir hayırsever işadammının yardımıyla Bağdat'a gitti. Osmanlı ordusunda eğitimlik yaptı ve Türk-Rus savaşına katıldı. Westphalia'ya döndükten sonra bir İngiliz yayınevi ile notlarını bastırmak üzere anlaştı. Ancak yazılarını İngilizce'ye çeviren tercüman intihar edince iş yarım kaldı, Wrede'nin harita ve çizimleri de kayboldu. 1843'de Deân vâdisini ve Hadramevt'in diğer bölgelerini ziyaret etti. Bulduğu beş büyük kitâbeyi kopya etti. Aynı yıl seyahat notlarını bastırdı. 1835'te din değiştirerek müslüman olan ve 1863'te Osmanlı topraklarında vefat eden Wrede'nin "Reise in Hadhramaut" (Almanya-Braunschweig 1870; Hadramevt'e Seyahat) adlı bir eseri vardır.³⁴

(34) Frederick Jones Bliss (1857-1939): Amerikalı arkeolog. 1890-1900 yılları arasında, "Filistin Araştırma Vakfı" (Palestine Exploration Fund) bünyesinde Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi alanında Filistin havzasında kazılar yaptı. "Excavations at Jerusalem: 1894-1897" (Londra 1898, 1902; Kudüs'te Kazılar) adlı kitabının yanısıra, "A mound of many cities; or, Tell el Hesy excavated" (1898; Bir Çok Şehrin Tepesi, ya da, Tellü'l-Hesy Kazıldı), "Excavations in Palestine during the Years 1898-1900" (1902; 1898-1900 Arasında Filistin Kazıları), "Development of Palestine Exploration" (1906, 1977; Filistin Keşfinin Gelişimi) ve "The Religions of Modern Syria and

³³ Chernela, Janet, Ellsworth Huntington, The Encyclopedia Americana – International Edition, USA 1980, 14/607; http://en.wikipedia.org/wiki/Ellsworth_Huntington; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition (<http://search.eb.com>).

³⁴ Arabia: Modern Explorations of Arabia, The Catholic Encyclopedia, <http://www.newadvent.org/cathen/01663a.htm> (2007), <http://www.jstor.org>.

Palestine” (Modern Suriye ve Filistin Dinleri) adlı birkaç eseri daha basılmıştır.³⁵

(35) S. B. Miles (? - ?): İngiliz Deniz Albayı, kâşif ve diplomat. Maskat (Umân) ve Bağdat başkonsoloslğu yaptı. 1870’te T. Munzinger’le birlikte Yemen’in iç bölgelerine seyahat etti. 1871’de Mijjertheyn/Majartein adlı Somali kabilesinin ana limanı Bunder Marayah civarındaki Afrika sahillerine ve içerideki vadilere keşif seferi düzenledi. Bulgularını “Kraliyet Coğrafya Cemiyeti”ne rapor etti. 1872’de, “On the Neighbourhood Bunder Marayah” (Bunder Marayah Havâlisi Üzerine) adıyla kaleme aldığı makalesi Cemiyetin dergisinde yayınlandı. 1874’te, siyâsî temsilci yardımcısı sıfatıyla, (şimdi Pakistan’ın Belûcistan eyâletine bağlı kıyı şehri olan) Gwadar’dan Karaçi’ye kadar Hind’li subay ve süvarilerle birlikte seyahat etti. 1884-85 yıllarında Umân’ın ücra vadilerinde ve dağ silsilelerinde Bombay hükümetinin görevlendirmesi ve Sultan’ın desteğiyle yolculuk yaparak, J. R. Wellsted’in 50 yıl önce eksik bıraktığı bölgelerin keşfine çalıştı, haritalarını çıkardı. “The Countries and Tribes of the Persian Gulf” (Londra 1919, Edinburgh 1966; Basra Körfezi’nin Şehirleri ve Kabîleleri) adlı iki ciltlik eseri, o yıllarda güneydoğu Umân’da yaşayan Arap kabileleri üzerinde yaptığı araştırma ve gözlemlerini ihtiva etmektedir.³⁶

(36) Renzo Manzoni (ö. 1909): İtalyan etnolog, coğrafyacı ve botanist. 1877-1880 arasında Türk ili Yemen’de üç yıl geçiren Manzoni, ömrünün sonlarına doğru tekrar Yemen’e gitti ve orada öldü. Arkasında araştırmacılar için önemli bir kaynak olan “El Yèmen: tre anni nell’Arabia Felice: Escursioni fatte dal Settembre 1877 al Marzo 1880” (Roma 1884; Yemen: Mamur/Mesud Arabistan’da Üç Yıl: Eylül 1877’den Mart 1880’e Kadar Geziler) adlı eseri bıraktı. Ahmed Hamdi Paşa’nın yararlandığını söyleyerek övdüğü ve Manzoni

³⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Jones_Bliss, <http://www.amazon.com>, Bliss, F. J. , Summer in Palestine and Syria, The Biblical World, cilt. 20, no. 2, (Ağustos 1902), s. 89-98; Bliss, F. J. , Recent Excavations in Jerusalem, The American Journal of Semitic Languages and Literatures, cilt. 38, no. 3, (Nisan 1922), s. 221-224.

³⁶ Miles, S. B. , On The Somali Country, Proceedings of the Royal Geographical Society of London, C. 16, no. 3, (1871), s. 149-158; Miles, S. B. , On the Neighbourhood Bunder Marayah, Journal of the Royal Geographical Society of London, c. 42, (1872), s. 61-76 Miles, S. B. , Journey from Gwadar to Karachi, Journal of the Royal Geographical Society of London, C. 44, (1874), s. 163-182; Thomson, J. , Mr. Thomson’s Report on the Progress of the Society’s Expedition to Victoria Nyanza, Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography, C. 5, no. 9, (1883), s. 544-550; Miles, S. B. , Journal of an Excursion in Oman, in South-East Arabia, The Geographical Journal, C. 7, no. 5, (Mayıs 1896), s. 522-537; Miles, S. B. , On the Border of the Great Desert: A Journey in Oman, The Geographical Journal, C. 36, no. 2, (Ağustos 1910), s. 159-178; Holdich, T. H. , Arabia and The Persian Gulf, The Geographical Journal, Cilt. 55, no. 4, (Nisan 1920), s. 316-318.

tarafından hazırlanmış olan Yemen haritası, diğer kâşiflerin haritalarıyla birlikte İtalyan Kartografi Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır (Roma 1885).³⁷

(37) Charles Montagu Doughty (1843-1926): İngiliz şair, yazar ve seyyah. “Travels in Arabia Deserta” (Cambridge 1888, London 1924, 1926, Elibron Classics 2000, 2006; Arap Çölü’nde Seyahatler) adlı 2 ciltlik seyahatnâmesiyle meşhur oldu. Daha önceki yıllarda “Travels in North-Western Arabia and Nejd” (1884; Kuzeybatı Arabistan ve Necid’de Seyahatler) adıyla kısmen yayınlanan ve iki ciltlik ilk baskısından sonra pek rağbet görmeyen kitap, T. E. Lawrence’ın Douhgty’i yeniden keşfedip övücü bir takdim yazısıyla 1920’lerde bastırmasıyla, üslup ve içerik bakımından mihenk taşı hâline geldi. Eserin sonradan “Wanderings in Arabia” (Londra 1908, 1912; Arabistan’da Yolculuklar, 2 cilt) adıyla kısaltılmış versiyonu yayınlanmıştır.³⁸

(38) Eduard Glaser (1855-1908): Avusturyalı Yahudi müsteşrik ve coğrafyacı. Viyana’daki Oriental Academy’de Doğu dilleri üzerine eğitim gördü. Tunus ve Mısır’da ders verdi, Viyana Üniversitesi’nde Arapça hocalığı yaptı. 1880’de Güney Arabistan’daki kitâbelerle ilgili çalışmalara başladı. 1882-1884 arasındaki ilk Yemen seyahatinde Arap kıyafetiyle Hudeyde, San’â, Sevde, Erhab, Hâşid bölgelerindeki kalıntılar üzerine çalışan Glaser, topladığı 276 parça kitâbeyi beraberinde Avrupa’ya götürdü. 1885-86, 1887-88 ve 1892-94 yılları arasında aynı bölgelere topografik ve arkeolojik amaçlı üç ayrı yolculuk daha yaptı. Çok sayıda yazma eser topladı, ziyaret ettiği yerlerin haritalarını çıkardı ve seyahatlerinin bir kısmını kitaplaştırdı. Bunlar şimdi Berlin, Londra, Paris ve Viyana müzelerinde bulunmaktadır. En önemli eseri olan “Skizze der Geschichte und Geographie Arabiens von den ältesten Zeiten bis zum Propheten Muhammad” (1889-90; En eski zamanlardan Muhammed Peygamber’e Kadar Anahatlarıyla Arabistan’ın Tarih ve Coğrafyası) 2 cilt halinde Berlin’de yayınlandı.³⁹

(39) Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936): Hollanda’lı müsteşrik. Leiden Üniversitesi’nin Teoloji bölümünde Yunanca, Latince ve Sâmi dilleri

³⁷ Akikî, el-Müsteşrikûn, I/424, III/342; Annalisa, A. , (2007), Scrittore per caso: El Yèmen, <http://www.turistipercaso.it/noi/tamtam/testo.asp?id=166>; Coles, J. , New Maps, Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography, New Monthly Series, Cilt. 7, No. 10, Ekim 1885, s. 699; Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia, Ed. Jennifer Speake, web: <http://www.routledge-ny.com/ref/travellit/azentriesy.html#yemen>

³⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/C._M._Doughty; The Islamic World in Foreign Travel Accounts, (Reprint), Ed. Fuad Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 1995, web: <http://web.uni-frankfurt.de/fb13/igaiw/publication/travelaccounts.html>

³⁹ Akikî, el-Müsteşrikûn, I/281, III/341-342; Bedevî, Mevsûatü’l-Müsteşrikîn, s. 186-187; Hayruddîn ez-Ziriklî, el-A’lâm, I/283; H. Von Wissmann, A New Map of Southern Arabia, The Geographical Journal, cilt. 124, no. 2, Haziran 1958, s. 165-166. (www.jstor.org); Obituary: Eduard Glaser, The Geographical Journal, cilt. 32, no. 2. (Ağustos 1908), s. 194; <http://www.amazon.de>, <http://www.amazon.com>.

üzerine kendisini yetiştirdi. 1884’de Abdülğaffâr takma adıyla altı ay süreyle önce Cidde’de, daha sonra Mekke’deki Sûku’l-Leyl mahallesinde kaldı. Bu süre içinde, II. Abdülhamid’in Pan-İslamizm politikalarının Endonezya (o günkü adıyla Hollanda Hindistanı) hacılarını nasıl etkilediği hakkında Hollanda hükümetine raporlar sundu. 1880-1889 yılları arasında Leiden Üniversitesinde İslâm dini üzerine dersler verdi. 1889’da “Mekka” adlı; tarihsel, kültürel ve antropolojik araştırma sonuçlarını içeren iki ciltlik kitabını yayınladı. Aynı yıl Hollanda’nın Endonezya’daki sömürgelerinde Doğu dilleri ve İslâm Şer’iati konularında danışmanlık yapmak üzere Cava’ya yerleşti. Hollanda’nın Endonezya’da 1942’ye değin İslâm’a karşı yürüteceği sömürü siyasetinin temellerini belirleyip geliştirdi. 1907’de Leiden Üniversitesi Arapça kürsüsüne profesör olarak atanan ve ölümüne kadar aynı üniversitede öğretim üyesi olarak çalışan Hurgronje; Fıkıh, Hadis, Tefsir ve Arap Dili sahalarında Avrupa’nın en önde gelen şarkiyatçılarından biriydi. Kendi el yazısını taşıyan mektup ve raporları, bugün Leiden Üniversitesi Kütüphanesi’nde muhafaza edilmektedir. 1914-1915 yıllarında Amerika’da yaptığı konuşmaları “İslâm Üzerine Konferanslar” adıyla kitaplaştırdı. Öğrencisi A. J. Wensinck (1882-1939), küçük çaplı makalelerinin hepsini toplayarak altı cilt halinde neşretti (1923-1927).⁴⁰

(40) Leo Hirsch: Alman müsteşrik. 1893’de Hadramevt’e keşif gezisi yaptı. Güney Arapların yaşadığı bölgelerdeki tarihî eserlere dair çok sayıda araştırması vardır. Aralarında en bilineni “Reisen in Süd-Arabien, Mahra-Land und Hadramût” (Leiden 1897; Güney Arabistan’da, Mehra ve Hadramevt’te Seyahatler) adlı kitabıdır. İçerisinde bir de harita bulunan 352 sayfalık bu eser, Fuad Sezgin editörlüğünde 1995 yılında tıpkıbasım tekniğiyle yeniden yayınlanmıştır.⁴¹

(41) James Theodore Bent (1852-1897): İngiliz kâşif ve arkeolog. Üstün dil yeteneği sayesinde akıcı İtalyanca ve modern Yunanca konuşabilen Bent, adalara yaptığı yolculukları “The Cyclades; or Life among the Insular Greeks” (Ege Adaları; ya da Adalı Yunanlılar Arasında Yaşam) adıyla 1885’te yayınladı. Doğu milletlerinin antik tarihine olan merakı nedeniyle 1885-1888 yılları arasında Anadolu’ya seyahat etti. Keşif ve gözlemlerini “Journal of Hellenic

⁴⁰ Akîkî, el-Müsteşrikûn, II/315-316, III/346; Bedevî, Mevsûatü’l-Müsteşrikîn, s. 353-355; Hayruddîn ez-Ziriklî, el-A’lâm, V/221; Hülya Küçük, Günümüz Hollandası’nda İslam Araştırmaları, Marife (Oryantalizm Özel Sayısı), yıl: 2, Sayı: 3, 2002, s. 262-263; Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition (<http://search.eb.com>).

⁴¹ Akîkî, el-Müsteşrikûn, II/376, III/342; H. Von Wissmann, A New Map of Southern Arabia, The Geographical Journal, Cilt. 124, no. 2, Haziran 1958, s. 165; Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia, Ed. Jennifer Speake, web: <http://www.routledge-ny.com/ref/travellit/azentriesy.html#yemen>; The Islamic World in Foreign Travel Accounts, (Reprint), Ed. Fuad Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 1995, web: <http://web.uni-frankfurt.de/fb13/igaiw/publication/travelaccounts.html>

Studies” ve diğer dergilere yazdı. 1889’da Basra Körfezi’ndeki Bahreyn Adaları’nda kazılar yaparak Fenikelilerin ilk yerleşim bölgelerini ortaya çıkardı. 1890’da Cilicia Tracheia’ya (Dağlık/Taşlık Kilikya: Mersin-Taşeli) ve Ege Adalarına düzenlediği keşif seferinde çok sayıda değerli kitâbe keşfetti. 1893-1894 kış aylarında, Arap ve Habeş ırkının ana vatani olan güney Arabistan’da, Aden Körfezi’ndeki Hadramevt’te incelemeler ve Güney Arabistan’ın antik tarihi üzerine araştırmalar yaptı. 1896’da Kızıl Deniz’in Afrika sahilinde keşif gezileri yaparak Sebe krallığına ait bazı kalıntılar buldu. 1897’deki bir başka Güney Arabistan (Yemen, Sukutra) seferinde sıtmaya yakalandı. Londra’ya geri döndükten birkaç gün sonra öldü. Kocasının keşif gezilerine çok sayıda fotoğraf çekerek destek olan Mrs. Mabel V. A. Bent, son keşiflere ait sonuçları içeren “Southern Arabia, Soudan and Sakotra” (Güney Arabistan, Sudan ve Sukutra) adlı kitabı Londra’da 1900 yılında yayınladı.⁴²

(42) Alois Musil (1868-1938): Çek asıllı Avusturya’lı müsteşrik, kâşif ve katolik rahibi. 1896-1915 arasında defalarca Doğu’daki Arap bölgelerine yolculuğa çıktı. 1896-1897’de Kitâb-ı Mukaddes’te bahsi geçen yerleri tespit etmek amacıyla Mısır, Filistin, Ürdün ve Suriye’de arkeolojik araştırmalar yaptı. Çek İlimler ve Sanatlar Akademisi’nin finansmanı ile gerçekleştirdiği bu seyahatlerinde hem muazzam miktarda bilimsel materyal toplayarak bunlar üzerinde çalıştı, hem de gittiği yerlerde dersler verdi. 1898’de Viyana Akademisi tarafından Petra’da araştırma yapmak üzere görevlendirildi. Harâbe ve kitâbelerin fotoğraflarını çekti, arkeolojik malzeme topladı. Arap kabileleri arasında gezip gördüklerini birkaç cilt halinde önce Almanca sonra İngilizce olarak yayınladı. I. Dünya Savaşı’nda, Türklere karşı İngilizlerin başlattığı kalkışmayı bertaraf etme göreviyle Orta Doğu’ya gönderildi. Bu nedenle Lawrence’in karşıtı oldu. Savaş sonrasında Prag’daki Charles Üniversitesi’ne Profesör oldu (1920-1938). Bilimler Akademisi’ne bağlı Oriental Enstitüsü’nün kurulmasına yardım etti (1927). 21 romanı olan Musil’in, “Amerikan Coğrafya Cemiyeti”nin mali desteği ve Çekoslavakya Bilimler Akademisi’nin denetimiyle Newyork’ta basılan bazı kitapları şunlardır: “Northern Heğâz: A Topographical Itinerary” (1926; Kuzey Hicâz: Topografik Bir Seyahatnâme), “Arabia Deserta: A Topographical Itinerary” (Newyork 1927; Issız/Çöllük Arabistan: Topografik Bir Seyahatnâme), “The Middle Euphrates: A Topographical Itinerary” (New York 1927; Orta Fırat, tıpkıbasım: Fuad Sezgin,

⁴² http://en.wikipedia.org/wiki/Theodore_Bent; GoodSpeed, G. S. , The American Journal of Theology, cilt. 1, no. 4, Ekim 1897, s. 1104; Bent, James Theodore, Encyclopædia Britannica Online-Academic Edition, <http://search.eb.com/eb/article-9078652>; Arabia: Modern Explorations of Arabia, The Catholic Encyclopedia, <http://www.newadvent.org/cathen/01663a.htm>; Obituary: J. Theodore Bent, F. S. A. , The Geographical Journal, cilt. 9, no. 6, (Haziran 1897), s. 670-671; Obituary: Mrs. Theodore Bent, The Geographical Journal, cilt. 74, no. 4, (Ekim 1929), s. 416; Bent, J. Theodore, Hamdi Bey, The Contemporary Review, cilt. 54, (Kasım 1888), s. 724-733, Kebîkeç - İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, sayı. 11, (Ankara 2001), İngiliz Gözüyle Türkler - III, Çev.: Uygur Kocabaşoğlu, s. 37-46.

1993), “Northern Neğd: A Topographical Itinerary” (New York 1928; Kuzey Necid, tıpkıbasım: Fuad Sezgin, 1993), “Palmyrena: A Topographical Itinerary” (1928; Tedmür Ülkesi).⁴³

(43) Samuel Marinus Zwemer (1867-1952): Amerikalı rahip ve müsteşrik. Orta Doğu’daki misyonerlerin öncüsü. 1888 yılında James Cantine ve Philip T. Phelps adlı iki arkadaşıyla birlikte “Arabian Mission” adını verdiği bir teşkilat kurdu. 1890’da, yine iki arkadaşının refâkatinde gemiyle Beyrut’a giderek Arapça eğitimi aldı. Kahire’den Basra’ya geçti ve altı yıl orada kaldı. Basra’da evlendiği eşi Amy Wilkes’la birlikte İngiliz hakimiyeti altındaki Bahreyn’e geçerek orada bir misyon merkezi kurdu. İlk kitabı “İslâm’ın Beşiği Arabistan”ı Bahreyn’de kaleme aldı. Güçlü hitabeti ve yazı kabiliyeti ile ünlü olan Zwemer, Kilise’den büyük maddî destek gördü. 1910’da Edinburgh’da yapılan “Dünya Misyonerlik Konferansı”na katıldı. Konferansta “The Moslem World” adıyla üç aylık bir derginin çıkarılma planları yapıldı. Derginin ilk sayısı, Mc. Donald’ın yardımları ve Zwemer’in editörlüğünde Ocak 1911’de çıktı. (Adı 1947’den sonra “The Muslim World” olarak değiştirilmiştir). Zwemer, tam 37 yıl boyunca hiçbir ücret almadan bütün sayılarında derginin editörlüğünü yaptı. Sonraki yıllarda defalarca Mısır’a gidip gelerek “Presbiteryen İlahiyat Fakültesi”nde dersler verdi; Basra Körfezi’ne seyahatler düzenleyerek müslümanlarla konuştu, kitap yazımı ve dağıtımıyla meşgul oldu. Amerika’da öğrenci gruplarına ve kilise cemaatlerine yüzlerce konferans verdi. Kuzey Afrika’yı ülke ülke gezdi, Hollanda Reformist Kilisesi’nin daveti üzerine Güney Afrika’yı dolaştı. Hıristiyanlara İngilizce ve Flemenkçe, müslümanlara ise Arapça konferanslar verdi. Endonezya’ya giderek Cava ve Sumatra’daki Hıristiyanları müslümanlar arasında misyon faaliyetlerini artırmaya davet etti. Bağdat’ta; Arabistan, İran ve Irak’tan misyonerlerin bulunduğu konferansa katıldı. Hindistan’ı bir ucundan diğer ucuna gezerek konferanslar verdi. Çin’e gitti, pekçok camiye konuşma yapması için davet edildi. Müslümanların yaşadığı her yeri ziyaret etti. Kişisel evanjelizmin (İncil’e davetin) önemine hararetle inanan Zwemer, gittiği her yerde müslümanları İncil’le buluşturma konusunda Hıristiyanlara çağrıda bulundu. 1929’da Princeton İlahiyat Fakültesi’nde (Princeton Theological Seminary) Misyon ve Dinler Tarihi Profesörü oldu. 71 yaşında emekliliğe ayrılıncaya kadar orada çalıştı. 1979’da California’daki “Dünya Misyonları Merkezi”nde kurulan “Zwemer Institute”, daha sonra 2003’te “Columbia International University”deki İslâmî Araştırmalar programı ile birleştirildi. “The Zwemer Center for Muslim

⁴³ Akikî, el-Müsteşrikûn, III/239, 347; http://en.wikipedia.org/wiki/Alois_Musil; <http://www.neelwafurat.com>; The Monthly Record, Prof. Musil’s Explorations in the Deserts of Northern Arabia, The Geographical Journal, c. 20, no. 6, (Aralık 1902), s. 653; Hasan Keskin, 1914-1918 Osmanlı – Avusturya Macaristan İmparatorluğu İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2006, s. 38-40, web: <http://kutuphane.mku.edu.tr/tez/t292.pdf>; Bilge, Mustafa L., Musil, Alois, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2006, Cilt. 31, s. 264-265.

Studies” adını taşıyan merkezin web sayfasında, çok sayıda eseri online olarak okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Zwemer’in, yüzlerce makalesi dışında, 50 civarında eseri bulunmaktadır.⁴⁴

(44) George Wyman Bury (1874-1920): İngiliz diplomat, kâşif ve doğabilimci. “Kraliyet Coğrafya Cemiyeti”ne Yemen’in topografik ve ekonomik şartlarını tespit eden araştırma raporları sundu. 1904’e kadar Aden Hinterlandı Keşif Gücü’nde devlet memuru olarak çalıştı. Bu süre zarfında yaşadıklarını “Uz Diyârı” adıyla 1911’de Londra’da yayınladı. (Adamant Media Corporation, Elibron Classics, 2003-2004). I. Dünya savaşı sırasında, David George Hogarth’ın desteğiyle Kahire’deki Arap Büro’suna bağlı olarak Kızıldeniz devriye gemilerinde siyasî ve askerî görev alan Bury, Hicaz’daki Arap isyanında aktif rol aldı. İlk kez 1896’da 22 yaşındayken Avusturya keşif heyetine katılarak gittiği Güney Arabistan’da toplam 15 yıl kaldı, British Museum için Yemen’de bulunan kuş türlerini topladı. 1920 Eylül’ünde Kahire’de ölen Bury’nin “The Land of Uz” adlı eseri dışında, “Reports on Journeys to Ansab and Beihan Northeast of Aden in the Western Hadhramaut” (1901; Hadramevt’in Batısında Kuzeydoğu Aden’deki Ensab ve Beyhân’a Yapılan Seyahatler Hakkında Raporlar), “Arabia Infelix or The Turks in Yamen” (Londra 1915, 1998; Mutsuz Arabistan ya da Yemen’deki Türkler) ve “Pan-Islam” (1919; İslâm Birliği) adında üç kitabı daha vardır.

Ahmed Hamdi Paşa’yla Yemen’de karşılaşan ve müslümanlığı kabul ederek Abdullah Mansur adını almış birisi olarak tanıştırılan Wyman Bury’nin, bu bölgede toplayarak İngiltere’ye gönderdiği 400 hayvan postu, Tring’deki “Doğa Tarihi Müzesi” koleksiyonunda sergilenmektedir.⁴⁵

SONUÇ

Ahmed Hamdi Paşa’nın verdiği isimleri esas aldığımız ve azamî ölçüde özetleyerek sunduğumuz yazımız, Devlet-i Aliyye’nin son yüzyılında içine düştüğü felaketler sarmalında, kâşif ve arkeologların, seyyah ve misyonerlerin oynadığı önemli rolü gözler önüne sermektedir.

⁴⁴ Akikî, el-Müsteşrikûn, III/138; <http://en.wikipedia.org>; www.zaferdergisi.com/print/?makale=671; <http://www.ciu.edu/muslimstudies/samuelzwemer.html>; <http://www.hope.edu/resources/arc/collections/registers/wts/zwemer.html>.

⁴⁵ The Geographical Journal, cilt. 56, no. 5, Kasım 1920, s. 423-424; Bulletin of The American Geographical Society, cilt. 44, no. 5, 1912, s. 380-381; Biblical World, cilt. 54, no. 4, s. 429; British Journal of Middle Eastern Studies, cilt. 26, no. 2, 1999, s. 314-315 (<http://www.jstor.org>); Jim Ellis, Book Review, The British-Yemeni Society, web: <http://www.al-bab.com/bys/books/mansur.htm>; Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia, Ed. Jennifer Speake, web: <http://www.routledge-ny.com/ref/travellit/azentriesy.html#yemen>; Jennings, Michael C., Atlas Of The Breeding Birds of Arabia, Bibliography of Arabian Birds, web: <http://www.qc16.dial.pipex.com/bibliography%20web.htm>; <http://www.amazon.com>

Hayatı ve eserlerinden bahsedilen 43 şahsın 26'sının Birleşik Krallık mensubu (İngiliz, İskoç, İrlanda kökenli) oluşu, 4'ünün yüksek tahsil veya cemiyet üyeliği bakımından İngiliz desteğiyle çalışmış olması rastlantı sayılmamalıdır. Bir zamanlar Britanya İmparatorluğu'nun sömürgesi iken, şimdi "İngiliz Milletler Topluluğu"nun birer parçası hâline gelen 52 devletin Monarkı Kraliçe II. Elizabeth'in, 37 yıl aradan sonra (38. ICANAS Kongresi'nden sekiz ay sonra; 13 Mayıs 2008'de) gerçekleştirdiği ilk Türkiye ziyareti, Ortadoğu ve Balkanlar üzerinde büyük etkisi olan Türkiye Cumhuriyeti'ne, geleneksel ilgi ve alâkanın bugün de farklı düzeylerde sürdürüldüğünün göstergesi olmalıdır.

Geçmişte "British Museum" (1753) ve "The Royal Geographical Society" (1830) başta olmak üzere Avrupa'nın önde gelen müzeleri ile arkeoloji, coğrafya ve şarkiyat cemiyetlerinin organize ettiği "kazı ve gezi"lerin, Osmanlı toprakları üzerinde gerçekleştirilen ilk operasyonlar olarak değerlendirilmesi mümkündür. Keşif turlarıyla başlayıp küresel istilâ hareketine ve Emperyalizme dönüşen, ardından Oryantalizm adı altında yeni bir boyut kazanan bu faaliyetin, seyâhatnâmeler başta olmak üzere çok sayıda akademik ürünle sonuçlandığı bir gerçektir. Ahmed Hamdi Paşa'nın saydığı isimlerin büyük çoğunluğunun, bilfiil Doğu'yu ve Osmanlı'yı keşfe çıkan, aynı zamanda siyasi veya askerî misyon da taşıyan araştırmacılar olması bakımından, herhangi bir üniversite kadrosunda çalışarak eser veren son nesil Doğubilim uzmanlarından ayrıldığına dikkat çekmeliyiz.

"Öncü oryantalistler" kategorisinde değerlendirilmesi gereken söz konusu bilimadamları tarafından en az birbuçuk asırlık bir sürecin mahsulü olarak kaleme alınan kitap ve bilimsel makalelerin büyük bölümü, bugün hâlâ Türkçeye kazandırılabilmiş veya yeterince incelenebilmiş değildir. Özellikle gezi notlarından oluşan bu değerli külliyâtın, Massachusetts'deki "Adamant Media Corporation" tarafından, "Elibron Classics" serisi içerisinde 2000'li yıllarda yeniden basılıyor olması, kayda değer bir gelişmedir.

Müslüman toprakların yer altı ve yer üstü zenginlikleri üzerinde gözü olan yabancı coğrafya kurumlarının hummalı çabaları aleyhimize meyve verirken; "Coğrafya ile ilgili milletlerarası bilimsel çalışma ve yayınları izleme"yi amaç edinmiş⁴⁶ yetmiş yıllık "Türk Coğrafya Kurumu"nun, Coğrafya'ya bir de bu açıdan yaklaşmayı hiç düşünmemiş olması üzücüdür. "Türk Coğrafya Dergisi"nin bütün sayılarında; ayrıca Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun "Coğrafya Araştırmaları" da dâhil, İstanbul, Marmara, Ankara, Ege ve Atatürk Üniversitelerinin ilgili birimleri tarafından yayımlanan coğrafya dergilerinde yaptığımız tarama neticesinde, meselenin bizim çalışmamıza konu

⁴⁶ http://www.tck.org.tr/corporate_index.php?corporate_id=15&action=read.

olan yönüyle ele alındığı tek bir makaleye bile rastlayamayışımız oldukça şaşırtıcıdır.⁴⁷

Oysa yakın tarihimizin kırılma noktalarını, ayrıntılarda gizlenen sebeplerle birlikte keşfedebilmenin, geleceğimizi, geçmişte yaşananların kaydını tutan uyanık bir bilinçle inşa edebilmenin yollarından biri, hiç şüphesiz bu eserlerin resmî kurumlar veya sivil kuruluşlar eliyle gün yüzüne çıkarılması, akademik düzleme taşınması olsa gerektir. Tarihin küçük bir kesitine ışık tutmayı hedefleyen tebliğimizin, bu yöndeki bir gayreti tetiklemeye hizmet edecek olmasını ümid ediyoruz.

⁴⁷ Türk Coğrafya Dergisi (1943-2006; 46 sayı), İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi (1951-1980; 23 sayı), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi (1985-2006; 11 sayı), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Araştırmaları Dergisi (1966-1996; 12 sayı), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ege Coğrafya Dergisi (1983-2004; 13 sayı), İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülten (1984-1994; 11 sayı), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Coğrafya Araştırmaları (1989-1996; 4 sayı), Türkiye Coğrafyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi (1992-1999; 7 sayı), Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Bölümü Doğu Coğrafya Dergisi (1995-2007; 18 sayı), Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Marmara Coğrafya Dergisi (1996-1999; 2 sayı), Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi (2003-2006; 4 sayı). Bkz. <http://www.yeryuzu.com/makale.pdf>.